

סיפורי-עם חדשים על ר' אברהם אבן עזרא (ובנו) ממצרים ומעיראק

יצחק אבישור

להלן מתפרסמים ונידונים עשרה סיפורי-עם חדשים משתי קהילות יהודיות במזרח, שלושה סיפורים ממצרים ושבעה מעיראק. הקביעה 'חדשים' באה כאן ביחס לשני האוספים של סיפורים ואגדות על ר' אברהם אבן עזרא שפרסם נפתלי בן-מנחם ב-1943 וב-1978.¹ יש לציין שאחר כך נתפרסמו סיפורים נוספים מן המסורת שבעל-פה שבקרב יהודי מרוקו.² כל הסיפורים הם סיפורים חדשים, או נוסחים חדשים של סיפורים שהובאו שם. ששה מהסיפורים מסופרים בערבית-יהודית,

1. ג' בן-מנחם, אברהם אבן עזרא — שיחות ואגדות עם, ירושלים תש"ג (להלן: בן-מנחם, אבן עזרא) הנ"ל, ענייני אבן-עזרא. ירושלים תשל"ח, עמ' 346–365. (להלן — בן-מנחם, ענייני אבן עזרא). על חייו ויצירתו של אבן עזרא, ראה ר"א בן עזרא — קובץ מאמרים על תולדותיו ויצירתו, תל-אביב תשל"ג (ובעיקר מאמריו של י"ל פליישר שם); י' לוי, אברהם אבן-עזרא — חייו ושרתו, תל-אביב תשל"ל.
2. שתי אגדות על הראב"ע שמוצאן ממרוקו הן מסורות שונות של אגדה אחת: האחת מפי יהודי פשוט (דוד דהן) והאחת מפי רב (הרב יוסף משאש) ראה: ד' נוי, שבעים סיפורים וסיפור מפי יהודי מרוקו, ירושלים תשכ"ד, עמ' 110–112 (מס' 58), וראה הערה בעמ' 164; מ' רבי, אבותינו סיפורי-סיפורים ומעשיות שנרשמו מפי זקני הדור, ב, ירושלים תשל"ו, עמ' 70–72 (מס' 24). נושאן של שתי האגדות הוא הטפת מוסר של הראב"ע לרמב"ם. בשתיהן מסופר שעל יהודי מרוקו בפאס נאסר לעבור ליד קבר של שייך קדוש למוסלמים, או בגירסה אחרת, שנגזר על כל העובר לסגוד ולהשתחוות, והדבר גרם צרות ליהודים. הרמב"ם שישב שם לא עזר ליהודים, ואילו הראב"ע בא בשם המפורש מירושלים להציל את היהודים. הוא עשה את צרכיו על הקבר והוכיח למלך ששם קבור חמור ולא שייך. בסופה של האגדה מסופר שהראב"ע הוכיח את הרמב"ם ותוכחה זו הביאה אותו לדאוג לצרכי העם. אגדה אחרת על הצלת יהודי מאראקש על-ידי ראב"ע ראה ז' בהרב, ששים סיפורי עם, חיפה 1964 (מס' 55), וכן ראה שם (מס' 56) אגדה על מעשיו התמוהים של ראב"ע. נוסח אחר של האגדה על נישואי בת ר' יהודה הלוי לראב"ע כפי שהיא מסופרת אצל יהודי מרוקו ראה: חודש חודש וסיפורו, 1978, עמ' 92–94.

שלושה בערבית-יהודית מצרית ושלושה בערבית-יהודית עיראקית, וארבעת האחרים (מעיראק) – בעברית. חמישה סיפורים מקורם בכתבי-יד (אחד נדפס בערבית-יהודית עיראקית) וחמישה – במסורת שבעל פה, שניים הוקלטו על-ידי שלושה הוצאו מארכיון הסיפור העממי בישראל. תרומתם של סיפורים חדשים אלה היא לא רק מן הצד הספרותי שבהם, אלא יש בהם גם ידיעות חדשות על ר' אברהם אבן עזרא ובנו.

יש מקום לשאול מדוע מכל המשוררים ומכל מפרשי המקרא שבספרד בחר העם בדמותו של הראב"ע וקשר לה כתרם של שבחים, והרי היו משוררים גדולים בקרב יהדות ספרד כשמואל הנגיד, יהודה הלוי, אבן גבירול ועוד, ומפרשי-מקרא כמו הרד"ק, הרלב"ג, אברבנאל ועוד. מדוע, אם כן, בחרה האגדה היהודית בראב"ע והעלתה דווקא אותו למדרגות גבוהות של גדולי האומה, כדוגמת משה רבינו ואלהיו הנביא?

ייתכן שצירוף המקרים הנדיר של היות הראב"ע איש האשכולות: גדול בתורה ובחכמה, משורר ואסטרוטולוג, עומד ביסודו של הדבר, אך מעל לכל אלה נראה שדמותו העממית, היותו עני וחסר פרוטה, כהמון העם, היותו נודד ממקום למקום מקהילה לקהילה בתפוצות ישראל, והיותו אוהב קהילות ישראל ומקונן על חורבן של הקהילות בצפון אפריקה ובמערב, כל אלה חברו יחד והפכוהו לאחד מגדולי ישראל, המביא רווח והצלה לקהילות היהודיות המדוכאות וליחידים מישראל, שנגזר דינם לעינויים ולמיתה.

האגדה העממית תיארה את הראב"ע כמזווג זיווגים, העוזר לביצוע הזיווגים שנקבעו בידי שמים, היא העניקה לו את יכולת הטיסה באמצעות השם המפורש, היכולת לעשות את קפיצת הדרך ולבוא להושיע את היהודים, להציל קהילות ויחידים מידי גויים, מהמון העם ומשליטים, מטביעה בים הגדול ומעינויים; היא תיארה אותו כמשפיל את רודפי היהודים ומבזה את קדושיהם ודואג ליהודים גם לאחר שהצילים על ידי קבלת מסמכים ופרמאנים ממלכים ומשליטים, כדי שלא יוסיפו להציק להם במקומותיהם; היא תיארה אותו כמי שאינו חס על כבודו, כמי שמתחזה כשמש לעמי הארצות (לאיכר ולחוצב) שבסופו של דבר, הכבוד, כבוד תורתו, שב אליו וכל העם נוכח לדעת מיהו בעל התורה; היא תיארה אותו כחכם וכפיקח המשכיל להסיר את המכשולים שערמו גויים שונאי ישראל על דרכי היהודים, וכמחזיר את היהודים שסטו מדרך אמונתם בתשובה אל ה' אלוהי ישראל ועבודתו.³

אגדות על ר' אברהם אבן עזרא סופרו בכל תפוצות ישראל בעברית, בידי

3. מבלי לפרט באילו אגדות נמצא כל מוטיב ומוטיב, דברינו מסתמכים על האגדות שפרסם נ' בן-מנחם והאגדות על ראב"ע הנמצאות בארכיון הסיפור העממי בישראל (אסעי) שבאוניברסיטת חיפה.

ובערבית־יהודית. בדרך כלל סופרו עליו במערב אנקדוטות וחידודים, אולם אגדות עם ארוכות סופרו באיטליה, בצפון־אפריקה ובמזרח, מהן שנכתבו בעברית ומהן שנכתבו בערבית־יהודית. להלן אנו מביאים בראשונה שלוש מעשיות שנכתבו בערבית־יהודית מצרית במקורן ובתרגום לעברית: אחריהן נביא שבעה סיפורים חדשים, או נוסחים אחרים של סיפורים שכבר נתפרסמו, ומקורם בקרב יהודי עיראק.

א

שלוש מעשיות יהודיות מצריות

שלוש האגדות הכתובות בערבית־יהודית מצרית מצויות בכתב־יד שנכתב במצרים בשנת 1840. כתב היד הוא כתב־יד פאריס 583 הכתוב ערבית־יהודית מצרית⁴ ומכיל 174 דפים⁵ שבהם מדרש ר' דוד הנגיד על פרקי אבות (דפים 1–134) והיתר (דפים 135–174) מעשיות שכותרתן: אבתדי פי כתאבת מעשיות בלפט אל ערבי באדן אל כרים רבי בינ"ו עמ"י עש"ו, היינו: 'אתחיל בכתיבת מעשיות בלשון הערבית בעזרת האל הנדיב בינ"ו עמ"י עש"ו' (= בעזרת ה' נעשה ונצליח עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ).

חלק זה פותח בשלושת הסיפורים על ר' אברהם אבן עזרא המובאים להלן (דפים 125–140) ולאחר מכן באות עוד שבע מעשיות.

בסוף מדרש פרקי אבות ובסוף כתב היד באים קולופונים. בסוף פרקי אבות כתוב בעיקר תאריך סיום הכתיבה: 'נשלם יום ב' 4 פי חו' כסליו הת"ר'. ואילו בסוף כתב היד נזכר גם כותב כתב־היד ומקומו: 'תם ונשלם שבח לאל כורא עולם נשלם יום ב' ט"ז לחו' טבת ש' הת"ר שהיא ש' שש מאות ליצירה פה מצרים יע"א הכותב עבד ר' אברהם בכ"ר שלום הלוי מעיר צפת תובכ"א אכ"ר'.

מדרש ר' דוד הנגיד על פרקי אבות ידוע ומפורסם, ואף זכה להוצאה לאור הן במקורו בערבית־יהודית והן בתרגום עברי.⁶ לעומת זאת המעשיות הללו, הכתובות

4. על כתב היד ראה: Catalogue des manuscrits hébreux... de la Bibliothèque Impériale, Paris 1866, p. 62

5. ואינו מכיל 70 דפים כפי שמסר בן־מנחם, ענייני אבן־עזרא, עמ' 366, הערה 41.

6. ספר פרקי אבות עם פירוש בלשון ערבי הידוע ומקובל בידינו כי מחברו רבי דוד הנגיד, יוצא לאור על ידי ברוך חיים חנאן, נא אמון (אלכסנדריה) תרס"א. תרגום עברי יצא לאור על־ידי ב' קרינפוס, ספר מדרש דוד — פירוש על מסכת אבות מאת רבינו דוד הנגיד, ירושלים תש"ד (מהדורה חדשה: ירושלים תשמ"ז); על הנוסח של המדרש בכתב היד הנידון ראה י' בלאו, הספרות הערבית היהודית — פרקים נבחרים, ירושלים תשמ"מ, עמ' 242–248. על שתי מעשיות שתורגמו לעברית ראה בן־מנחם, ענייני אבן עזרא, עמ' 366–373.

בלהג הערבי היהודי המצרי, לא נתפרסמו בערבית-יהודית ורק שתיים מהן תורגמו לעברית ונדפסו בעברית.

מעשיות אלה, הבאות מן הקהילה היהודית במצרים ושיש בהן הזכרה מפורשת של נוכחות רבי אברהם אבן עזרא במצרים (במיוחד הסיפור הראשון וכן הסיפור הרביעי שלהלן שמוצאו מעיראק), עם כל היותן אגדות בלבד, יש בהן כדי לעורר את הדיון בסוגיה אם ביקר הר"ב במצרים אם לא.⁷ אמנם מן האגדה כשלעצמה אין ראייה, אבל לעתים משמרת האגדה גם גרעינים היסטוריים.

קודם שנביא את המעשיות נאמר דבר על לשונן: הלשון הערבית היהודית המצרית היא ערבית יהודית חדשה השונה מן הערבית היהודית הבינונית של ימי הביניים. לשון זו קרובה ללהג המדובר ומובנת לדוברי הלהג הערבי היהודי המצרי. עם כל זאת היא אינה זהה לו כי הלשון הכתובה נסמכת על מסורת כתיבה ונוסחאות ספרותיות, ולפיכך באה בכתיבה זו ערבית ספרותית בערבובייה יחד עם יסודות להגיים מובהקים. יסודות להגיים מתבטאים בכתיב וולגארי, המשקפים שינויים בהגיית עיצורים כגון צ' הכתובה כ־ד (דחך במקום צ'חכ) או כ־ז (עוזמהא במקום עוצמהא); שיכול אותיות שבלהג (במקום זוגה בא גוזה); שימוש ב'נקתל' בגוף ראשון (כגון נאכְלוֹ — אקחנו, נעלם — אדע); שימוש בצורות להגיות מובהקות (כגון אראח, חד, ביחריִת, ביתוֹצֶה). במיוחד יש לציין את השימוש המרובה ביסודות עבריים שנרכזם כאן: תלמידים, תורה, שמע ישראל, שלוחים, חכם, שמש, רב, מדרש, דרוש, שבת, אבל, פסוק, תיבה, ידרוש, שליח, קניינים, כתובה, שבעה(ה) ברכות, שם (מפורש), שירות ותשבחות, זכותו יגן עלינו, אכִיִר, ישראל, צער עצום, תענית, דיין, נסים, מועד, פורים, גוי. שלום, ערלים, קורבן, עבודה זרה, גורל, פסח, עני, בע"ה, ערב פסח, בדיקת חמץ, ממזר, ממזרתה. יחד עם היסודות הלהגיים יש שימוש בדפוסי ערבית ספרותית, כגון שימוש בלם (לא לפי הכללים), שימוש במלים בעלות תנוין, כגון: אבדן, אחדן; שימוש עקבי בט' תמורת ט' ערבית (ולא בצ' כמו ביתר להגי הערבית היהודית החדשה).⁸

7. המצדדים בדעה שר' אברהם אבן עזרא ביקר במצרים (גרץ. שטיינשניידר, כהנא ואחרים) מסתמכים על הכתוב בסוף ספרו 'שפת יתר' שמצא את ספרו של ר' אדונים במצרים, כנגד זה ראה: י"ל פליישר, רבנו אברהם אבן עזרא באפריקה, מזרח ומערב, ג (תרפ"ט), עמ' 81-91 (=ר"א בן עזרא, קובץ מאמרים על תולדותיו ויצירתו, עמ' 47-57); י' לוי, אברהם אבן עזרא — חייו ושירתו, עמ' 342, הערה 27.

8. על הערבית היהודית המצרית החדשה ראה:

H. Blanc, *Egyptian Arabic in the Seventeenth Century — The Judeo-Arabic Passages of Darze No'am* (Venice 1697), *Studies in Judaism and Islam*, Jerusalem 1981, pp. 206-226; S.D. Goitein, *Townsmen and Fellah — A Geniza Text from the Seventeenth Century*, *Asian and African Studies*, Jerusalem 1972, pp. 257-261. ערבית-יהודית מצרית, ספונות, ספר שלישי (יח). ירושלים תשמ"ה, עמ' 299-314. על ההבדלים בין

למעשיות המובאות להלן אין שמות ואין כותרות,⁹ כדרך הסיפורים העממיים, וכך אנו מביאים אותן. בסוף כל סיפור יבוא דיון בו ובמקביליו.

סיפור ראשון

כתביד פאריס 583, עמ' 139–140

איצה אכברו אן כאן פי בלד מן בלאד אלערלים כאנו כל סנה פי עידהום יאכדו ואחד יאודי יעמלוה קורבן ללע"ז וכאנו אליאוד יעמלו גורל עלא אוולאד אליאוד לאגל מא יערפו מין אלדי ינעמל קורבן אלסנה אלאתייה לאגל אן יטלע מצרופו מן ענד אלערלים טול אלסנה, וחין יגי אלמיעאד יאכדוה במרכב עטים וכל אלדי יטלוב ינול. פי סנה מן אלסנין עמלו אל גורל טלע עלא אבן אל ראב בתאע דאלך אלבלד וכאן עומרו עשרין סנה ולם כאן אלאב ענדו כלאפו. וכאן דלך אלולד ליס להו נטיר פי אל דונייא מן אלפצאחה ואל קראייה וכלאפו פי חין אלדי טלע אלגורל עלא אלולד קאמו באלבוכא ואלצייאח ואלנוואח ואלחוון וכאן מיעאד אלדי יאכדו אלולד יקרבוה יחכום אוול לילת פסח פי אלתפית אלאב לאתנין מן אלתלמידים וקאל להום תערפו תרוחו מצר לענד אלאב אברהם ׳ן עזרא עא"ס תסלמו להו האדא אלגוואב ותערפו פי האדי אלדעווה ומן גיית אהל מנזלכום נחן נצרוף עליהום לחין מא תחצרו ובשרט לם תתעווקו פי אלטריק. לאן מן האדי אלבלד למצר תלת אושהור רוואח ותלת אושהור מגייה והלבת תקעודו פי מצר שהר יציר סבעת אושהור לחין מא תחצרו פי קאלו להו סמיע מוטיע יא סיידנא פי כתב להום גוואב ואתווגהו למצר. מן בעד תלת אושהור חוצרו פי מצר וגא ואחד עני מאשי פיל סכה סאלוה פין בית אלאב אברהם ׳ן עזרא פי קאל להום הוא אנא. אעטו להו אלגוואב. פי קאל להום לם פיה באס בע"ה נתווגה מעאכום נקצי האדי אלדעווא ולם יכון אלא כיר. פי אכדוהום אלא מנזלו וקעדו ענדו. ובעד שהר קאלו להו יא סיידנא נריד נתווגה לאגל אלדעווה תתמהא פי קאל להום אלאב לם עודתו תכאטבוני פי שאן דאלך. אנה וקת מא נריד נתווגה פקעדו ללילת ערב פסח מן בעד מא עמל אל רב בדיקת חמץ ואראחו פי קראייה קעדו לארבע סעאת מן אלליל לחין מא פרגיית אלקראייה פי פרקו כעך

D. Cohen, *Judaeo-Arabic II*, EI², Vol. IV. Leiden: 1978, pp. 303–307; "אבישור, תמורות בערבית היהודית החדשה של יהודי עיראק, מסורות ב (תשכ"ו), עמ' 1–17. על יסודות ערביים בערבית-יהודית מצרית ראה מה שהערת במאמרי: התרגומים לתנ"ך בערבית-יהודית במזרח בעת החדשה, מחקרים בלשונות היהודים (בעריכת מ' בראשר), ירושלים תשמ"ח, עמ' 48–50.

9. ג' בן-מנחם קבע לתרגומי שתי המעשיות הראשונות שמות: הראשונה — 'בשער גן עדן' והשנייה — 'מלאך מושיע'. ראה: ענייני אבן עזרא, עמ' 366–373.

בסירג' פי אעטו לל ראב כעכתין ואלתלמידים כל ואחד כעכתין ואתווג'הו לחאלהו
 פי אכד טריקו אלרב אב' ן' עזרא ול תלמידים מעו ואתווג'הו פי עוואן' מא יתווג'הו
 ללבית חוכם אלגארי טלעו נאחיית אלכל'יה פיקאלו אלתלמידים יא סידנא לאין
 מתווג'הין נחן דא אחנא בקינא פיל כל'יה פי קאל להום אלראב אמסכו פי טרפי פי
 מסכו טרפו וקרי שם לם יטלע עליהום אלפג'ר אלא והום פי אלבלד בתאע אלדעווה.
 פי נט'רו אלתלמידים אלבלד ואתעגבו ואחד יקול האדי בלדנא וואחד יקול לם היא
 בלדנא נחן פי מצר ואלרבי אברהם מאשי קודאמהום לחין מא וצלו לבית אלחכם פי
 טרקו עלא אלבאב פי טלע אלחכם פתח אלבאב וג'ד אלרב אברהם ואקף עלא אלבאב
 פי כמנו אנו סאָל פי קאל להו אלחכם מא תריד לם תעלם בחלנא פי קאל להו אלרב
 אברהם נעם עלם בדעוותך ולאכן אתכל עלא אלה ס'ו והוא יעמל לך נסים אלתפת
 אלחכם וג'ד אלאתנין אל תלמידים אלדי כאן ארסלהום למצר ללרב אברהם ן' עזרא.
 פי סלם עליהום וקאל להום אחכולי מא ג'רא. פי קאלו להו יא סידנא אל רב אב' ן'
 עזרא הוא אלדי וואקף קוצאדך. פי קדם עליה ואכז'רו ודכל'ו בו אלבית. פי מא בעד מא
 צלו פי אלכניס חכו אלתלמידים לל ס'י חכם באלדי ג'רא ופרג'ו להו אלכעך בסירת
 אלדי מעאהום. ואתעגב אל ח' עלא דאלך. ואלרב אב' ן' עזרא ע"ה קאל ללולד אלדי
 נאוויין יאכד'הו יעמלוה קורבן לל ע"ו, חין מא יג'ו בל מרכב יאכד'וך קול להום אלדי
 אן נכון אנא מעאך וחין מא יקולו לך אתמנא תועטא קול להום אלדי יתמנא רפיקי פי
 קאל להו אלולד סמיע מוטיע. פי בעד סאעתין אלא וג'ו אלערלים במוכב עטים לאגל
 אנהום יאכד'ו אלולד יווכבו בו פי אלבלד. פי קאל להום אל ולד כדוני אנא ורפיקי מעי
 ואלדי יתאתא עלייה יתאתא עלא רפיקי. פיקאלו אלערלים אחנא לנא ואחד ואד'א כאן
 תעטונא אתנין אחסן ואחסן. פי רכב אלרב אב' ן' עזרא עא"ס הוא ואל ולד פי קלב
 תכתרוואן וקאלו להום אלערלים אתמנו תעטו. פיקאל להום אל רב אב' ן' עזרא
 אתמנא אן תגעלו אלקסיס אלכביר פי זביבה ותרבטו פום אלזביבה פי אלתכתרוואן
 לחין ינתם אלמוכב. פיקאלו אלערלים סמיע מוטיע פי אכד'ו אלקסיס אלכביר וחטוה
 פי זביבה ורבטו פום אל זביבה פי אלתכתרוואן ואנג'ר אלמוכב ולפו אלבלד ואראחו
 אלכניסה פי סאלוהום איש תרידו תאכלו פיטלב מנהום אל ראב אברהם פרכתין פי
 ג'אבו להום פרכתין פי טלע אלראב אברהם לל כניסה ונדה על ע"ז אלכבירה אלדי
 ביעמלו להא אלקוראבן וקאל יא ממזר אנזל מן מכאנך וסן אלסכינה פי נזל אל ע"ז
 וקעד יסן אלסכינה פי אנבהתו גמיע אלערלים ונזל עליהום אלפזע אלעטים. פי מא
 בעד נדה אל רב אב' על ממזרתה וקאל להא אנזלי מן מכאניך ולעי אלנאר לאגל מא
 נטבוך אלפראך פי נזלית אלממזרתא וקעדית תנפוך אלנאר. פי חין מא שאפו
 אלערלים כדאלך וקעית קלובהום וג'שיית עיניהום וקאלו יא סיד אל יאוד ארפע
 ג'עבך עננא ורגע לנא אלאצנאם אלא מכאנהום וכוד אליאודי מעך ואתווג'הו ונחן
 נכתב לכום פרמאן אן מן אליום לם עודנא נטלבו ואחד באלסנה אבדן פי אלחין כתבו
 להום פרמאן וכתמו ואעטו להום ואכד'ו טריקהום ואתווג'הו למנזלהום ועמלו עיד
 פסח לם להו נט'יר אבדן ואתווג'הו אלראב לבלדו זכותו יגן עלינו אמן כ"ר.

תרגום:

ספרו עוד שבאחת מארצות הערלים היו לוקחים כל שנה יהודי בחגם ומקריבים אותו קורבן לעבודה-זרה. והיו היהודים מפילים גורל על ילדי היהודים כדי לדעת מי יהיה הקורבן בשנה הבאה כדי שיקחו את הוצאותיו לכל השנה מהערלים. וכאשר יגיע המועד לוקחים אותו בתהלוכה גדולה וכל אשר יבקש יקבל. באחת השנים הפילו את הגורל ונפל על בן הרב של אותה העיר והוא היה בן עשרים שנה ולרב לא היה לו בן אחר זולתו. והנער ההוא לא היה כמותו בעולם בהשכלה וכידיעת התורה וכאשר נפל הגורל על הנער הזה החלו בכבי וזעקות ואנחות ואבלות. ונקבע המועד שיקחו את הנער להקריבו לליל ראשון של פסח. פנה הרב לשנים מן התלמידים ואמר להם: 'התוכלו ללכת למצרים (=קהיר) אצל הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום למסור לו את האיגרת הזאת ולהסביר לו את העניין? ובעניין משפחותיכם אנחנו נפרנס אותן עד שתשובו ובתנאי שלא תתעכבו בדרך, כי מן העיר הזאת למצרים שלושה חודשים הלך ושלושה חודשים חזור ותשובו שם במצרים חודש, יחד שבעה חודשים, עד שתשובו'. אמרו לו: 'נשמע ונעשה, אדונינו'. כתב להם האיגרת והלכו למצרים. כעבור שלושה חודשים הגיעו למצרים. שאלו עני אחד שהיה הולך בדרך: 'היכן בית הרב אברהם אבן עזרא! אמר להם: 'אני הוא'. נתנו לו את האיגרת, ואמר להם: 'אין דבר. בעזרת השם אלך עמכם ונפתור את הבעיה הזאת ויהיה אך טוב'. לקחם לביתו וישבו אצלו.

כעבור חודש אמרו לו: 'אדונינו, רוצים אנו לשוב כדי שהעניין יסתיים'. אמר להם הרב: 'בל תשובו לדבר עמי בעניין זה. בזמן שארצה אני נלך'. ישבו עד ליל ערב פסח ולאחר שעשה הרב בדיקת חמץ והלכו לבית הכנסת (לקריאה) ישבו כארבע שעות בלילה עד אשר סיימו את הקריאה וחלקו כעכים בשמן. נתנו לרב שני כעכים ולתלמידים כל אחד שני כעכים והלכו להם. פנה הרב אברהם ן' עזרא לדרכו והתלמידים עמו והלכו, ובמקום ללכת בדרך המלך הלכו בדרך שוממה. אמרו התלמידים: 'אדונינו, להיכן אנחנו פונים? אנחנו עד עתה בשממה?' אמר להם הרב: 'החזיקו בשוליי' והחזיקו בשוליו וקרא בשם (המפורש), ולא עלה עליהם השחר והנה הם בעיר הנידונה.

ראו התלמידים את העיר והתפלאו. אחד אומר: 'זוהי עירינו' והאחר אומר: 'היא אינה עירינו. אנחנו במצרים'. והרב אברהם הולך לפניהם עד אשר הגיעו לבית החכם. דפקו על הדלת ויצא החכם ופתח את הדלת ומצא את הרב אברהם עומד ליד הדלת וחשבו שזה מחזר על הפתחים. אמר לו החכם: 'מה אתה מבקש? אינך יודע מה מצבנו?' אמר לו הרב אברהם: 'כן, אני יודע את מצבך ואולם בטח באלהים ישתבח ויתעלה והוא יעשה לך נסים'. פנה החכם וראה שני התלמידים ששלחם למצרים לרב אברהם אבן עזרא. נתן להם שלום ואמר להם: 'ספרו לי את אשר קרה'. אמרו לו: 'אדונינו, הרב אברהם אבן עזרא הוא אשר עומד מולך'. התקרב אליו, לקחו, והכניסו

לבית. אחרי שהתפללו בבית הכנסת סיפרו התלמידים לסניור החכם כל אשר קרה, והראו לו את הכעכים כפי שהן אצלם, והתפלא החכם על כך. והרב אברהם אבן עזרא ע"ה אמר לנער אשר באים לקחתו להקריבו קרבן לעבודה-זרה: 'כשיבואו בתהלוכה לקחתך, אמור להם שאני אהיה עמך וכשיגידו לך בקש תאמר להם שאתה מבקש את חברך'. אמר לו הנער: 'נעשה ונשמע'. כעבור שעתיים באו הערלים בתהלוכה גדולה לקחת את הנער כדי להובילו בה בעיר. אמר להם הנער: 'קחו אותי ואת חברי עמי, ואשר יקרה לי יקרה לחברי'. אמרו הערלים: 'לנו מגיע אחד, ואם תתנו לנו שניים — טוב יותר'. ישב הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום, הוא והנער, בתוך האפיריון, ואמרו להם הערלים: 'בקשו ותקבלו'. אמר להם הרב אברהם אבן עזרא: 'אבקש שתשימו את הכומר הגדול בחבית ותקשרו את פי החבית באפיריון עד שתסתיים התהלוכה!' אמרו הערלים: 'נעשה ונשמע', ולקחו את הכומר הגדול ושמו אותו בחבית וקשרו את פי החבית באפיריון ונגררה בתהלוכה וסבכו את העיר והלכו לכנסייה. שאלו אותם: 'מה אתם רוצים לאכול?' ביקש מהם הרב אברהם שיתנו לו שתי פרגיות והביאו להם שתי פרגיות. עלה הרב אברהם לכנסייה וקרא אל הפסל ("עבודה-זרה") הגדול אשר רצו להקריב לו את הקרבן ואמר: 'ממזר, רד ממקומך והשחז את הסכין'. ירד הפסל והשחז את הסכין. נבהלו כל הערלים וירדה עליהם אימה גדולה. אחד כך קרא הרב אברהם אל הממזרתה ואמר לה: 'רדי ממקומך והציתי את האש כדי לבשל את הפרגיות'. ירדה הממזרתה והציתה את האש. כשראו הערלים כך נפלו לבותיהם ונעצמו עיניהם ואמרו: 'אדון היהודים, הסר חרון אפך מעלינו והשב לנו את הפסלים למקומותיהם וקח את היהודי עמך ופנה לך, ואנחנו נכתוב לך אישור (פרמאן). שמן היום לא נדרוש יותר מכם לעולם אחד בשנה'. מיד כתבו להם אישור, וחתמו ונתנו להם ופנו לדרכם, והלכו לבתיהם ועשו חג פסח שלא היה כמותו מעולם. והלך הרב לעירו זכותו יגן עלינו אמן כן יהי רצון.

הערות

נושאו של סיפור זה חריג בספרות העממית היהודית ונמצאים רק סיפורים בודדים כדוגמתו. לפי הסיפור פעם בשנה נזקקים הנוצרים ליהודי כקרבן לפסיליהם (ל'עבודה זרה' כלשון הסיפור). למעשה יש לנו כאן אירוע מהופך לעלילת הדם היהודית המפורסמת,¹⁰ וייתכן שעלילות הדם התכופות של הנוצרים כנגד היהודים הצמיחו את הסיפורים האלה. אף מעניין לציין שסיפורים אלה נמצאים רק בקרב

10. על עלילות הדם בישראל, כולל השתקפותן בסיפורי-עם, ראה במיוחד: משפטים ועלילות דם — משפטי ראווה ועלילות-דם נגד יהודים, ערך והתקין מנחם הכהן, תל-אביב 1967.

היהודים שבארצות האסלאם ולא בקרב היהודים שבארצות הנוצרים (ראה להלן). לעת עתה איתרתי רק שלושה סיפורים נוספים הזהים לסיפור זה בעיקרי עלילתם, סיפור אחד בעברית, הנמצא בכתב-יד תימני, סיפור אחד בערבית-יהודית עיראקית, הנמצא בכתב-יד בבלי, וסיפור מן המסורת שבעל פה מקרב יהודי תימן. הסיפור העברי קשור לסיפורנו וגם בו הדמות הראשית היא הראב"ע. עם זאת הוא נבדל מסיפורנו בפרטים, ואין לראות קשר ספרותי ביניהם. הסיפור נתפרסם בראשונה על-ידי הרב זלוטניק¹¹ ולאחר מכן על-ידי בן מנחם בספרו על הראב"ע.¹² לפי אותו הסיפור, הראב"ע בא לעיר נוצרים, ולא מוזמן לבוא כמו בסיפורנו, ורואה את היהודים קרועי בגדים ומתפלשים באפר, דבר שאין לו זכר בסיפורנו. לאחר מכן נודעת לו הסיבה שלוקחים מדי שנה את הישיש, ככל הנראה זקן העדה, ומקריבים אותו לעבודה זרה. לעומת זאת בסיפורנו מדובר בבחורים ובנערים הנלקחים מדי שנה. לפי הסיפור שבעברית, הראב"ע מתחפש בדמות הישיש והולך במקומו, ואילו לפי סיפורנו הלך הראב"ע יחד עם הבחור. מעשיו של הראב"ע בפסילי העבודה-זרה דומים בשני הסיפורים. לעומת זאת, הסיום שונה בשניהם: בסיפור שבעברית פסילי העבודה-זרה עושים טבח בכל הנוצרים הנוכחים, ואילו לפי סיפורנו הראב"ע חוסך מהנוצרים את הבושה של חילול קודשיהם, והם מוותרים על מנהגם להקריב יהודי מדי שנה. מכל מקום המשותף לשני הסיפורים היא הדמות המרכזית, ראב"ע, ההצלה של הקהילה היהודית בדרך נס, וביטול המנהג הרע.

לעומת זאת הקרבה בין הסיפור המצרי והסיפור העיראקי שבערבית היהודית היא שטחית, ומשותף לשניהם בעיקר הנושא, שנוצרים מקריבים יהודי לעבודה זרה שלהם, ועניין ההצלה. אך בעוד שבסיפור המצרי מדובר במוטיב של הצלת קהילה, הרי בסיפור העיראקי מדובר בהצלת יחיד. נראה לי שהמחבר היהודי העיראקי הכיר סיפור כדוגמת אחד הסיפורים הנזכרים, אם זה שבעברית אם זה שבערבית-יהודית מצרית, והוא פיתח את הנושא כדרכו ולפי צרכיו.¹³

המפתיע בנוסח הסיפור התימני מן המסורת שבעל-פה הוא העתקת האירוע מן הסביבה הנוצרית לסביבה מוסלמית. אי אפשר לומר שיש כאן דבר מקרי, משום שגם החג הנזכר, ושלמענו נדרש דמו של היהודי, הוא חג מוסלמי, ששמו ערבי: "ערפאת". יום ערפאת הוא היום התשיעי בחודש דו אלחגה, שבו מתחילים בטקסי העלייה לרגל למכה על הר ערפאת. לא ידוע על טקס ערבי, שבו יש לטבול אצבע בתוך דמו של יהודי. בסיפור יש מוטיבים רבים שאין להם זכר בנוסחאות השונות, כמו גילוי אליהו הנביא לאשה, כפיות הטובה של האשה שבנה ניצל על ידי הראב"ע,

11. י"ל זלוטניק, במישור, ד (תש"ג), גליון קנט.

12. בן מנחם, ענייני אבן עזרא, ירושלים תשל"ח, עמ' 358-360.

13. על הסיפור העיראקי ראה י' אבישור, הסיפור העממי של יהודי עיראק, א, חיפה תשנ"ב, עמ'

הכאת יתד בפטיש הגורמת למעשה נס, אולם בעיקרו נשאר הסיפור במודל של הצלת היחיד והקהילה היהודית על ידי מעשה נסים של הראב"ע, היהודי העני.¹⁴ סיפורים שיש בהם דמיון לסיפורנו ולמוטיבים שבו, אך לא לעלילת-דם, נמצאים בסיפורים אחרים על הראב"ע. סיפור כזה, נמצא בכתב-יד מאיטליה, שיש בו ארבע אגדות על הראב"ע בעברית.¹⁵ מהלך העלילה בשני הסיפורים זהה, אולם בסיפור האיטלקי מדובר בעינוי יהודי על ידי הכנסתו לחבית גדולה שקובעים בה יתכן ומסמרים וגלגולה של החבית ברחובות העיר, אך אין בה זכר להקרבת קרבן. ייתכן שבקרב היהודים שבארצות הנוצרים לא סיפרו סיפורים כאלה, וכל הסיפורים מן הסוג הזה מוצאם מן המזרח (מצרים, עיראק ותימן). לפי מיונו הספרותי שייך סיפורנו למודל ארנה-תומפסון 300, מכניע הדרקון.¹⁶

סיפור שני

כתב-יד פאריס 583, עמ' 137–139

ואיצה כאן יום מן אלאיאם שאף אלרב אב'ן' עזרא עא"ס אן פי בלד מן בלאד ישראל קאעדן פי צער עצום קרי שם ואראח דאלך אלבלד נטר גמיע אליאוד מגמועין פי אלכניס ביצלו וצאר להום תלת אייאם פי תענית. פי אראח אלכניס ווקף פי וצט אלנאס וצאר יאכול פי קאמו גמיע אלנאס וגרייו לענד אלדיין ואחכו להו פי קאל אלדיין יא ולדי לם ענדך כבר אן אליאוד גמיע צאיימין צאר ליהום תלת אייאם קאל להו אלרב אב'ן' עזרא עא"ס יא סידי לם ענדי כבר ואנא ואחד גריב ואל יום חוצורת לטרפכום ולם נפהם אלדעווה יא סידי אחכי לי עלא אי סכב הלתענית פי קאל להו אלדיין נערפך יא אכי אן קאמת אלבלד אלפלאנייה עלינא וטלבו אן יחארבו האזי אלבלד וגו במראכב כתייר פי קאלו אלגויים בתוע אלבלד יטלעו אליאוד יחארבו פי אלאוול בעדו נטלע אחנא לל חרב. ונחן לם נערף נחארב עלא דאלך עמלנא הל תענית ואלצלאה אייאך יקבל אללה ס"ו צלאתנא וצייאמנא ויעמל לנא נסים פיקאל אל רב אב'ן' עזרא יא סידי כלי אליאוד יקטעו אלתענית וג'דא אללה ס"ו יעמל לכום נסים, פלם סמעו כלאמו ולם קטעו אלתענית. פי צבח תאני יום אראח

14. הסיפור נתפרסם בגרמנית בקובץ הסיפורים של המספר: D. Noy, Jefet Schvili erzahlt, Berlin 1963, pp. 31–334 (מס' 154).

15. את האגדות פרסם לראשונה גינזבורג, ראה ל' גינזבורג, הגדות קטועות, הגורן, ספר תשי"ג, תרפ"ג, עמ' 31–38 ואחר-כך פרסמן בן-מנחם, אבן עזרא, עמ' 31–45 (הסיפור הנידון הוא בעמ' 34–37).

16. A. Aarne — S. Thompson, *The Types of the Folktale*, Helsinki 1961

אלרב ן' עזרא עלא שט אלבחר קוצאד אלמראכב וכתב גרידה ושאף ואחד גוי ביתוצא עלא אלבחר פי [קאל] להו יא שיך כוד האדי אלגרידה וארמיהא פי אלבחר ושוף איש יגרא פי אכד אל גוי אלגרידה רמאהא אלבחר ואלצולטאן ואלוזיר קאעדין פי מחל ינצרו חרב אליאוד פי נצרו אלגוי רמה אלגרידה בידו פי אלבחר פי דקו אלמראכב טבל אלחרב גאוובהום מן אלבלד טבל אלחרב פידפעו מן אלמראכב אל מדאפע וכל גולה אן טלעית מן אלמרכב לחין מא תחצל מחל מא רמא אלגרידה תרזע אלגולה באלתאני בעוזמהא אלא אלמרכב אלדי גאת מנו תכסרו וחתא אתכסרית ואנחרקית גמיע אלמראכב בנארהום ואלדי פצל הרב. פי ארסל אלמלך אכד אלגוי אלדי רמא אלגרידה פי אלבחר וגעל להו מחל מוקתצר ענדו וגעל להו מקאם עטים ואלמלך מא יפעל שי אלא באדנו ורגעו אליאוד פרחנין ג'איית אלפרח ועמלו מועד פורים עלא אלנסים אלדי פעלו אללה ס'ו וערפו אליאוד אן אליאודי אלגריב אלדי כאן ביאכול פי אלכניס הוא אלרב אב' ן' עזרא עא"ס ופתשו עליה ולם וגדוה. לבעד מודה רגע אלעדו מתקווא ורגע תאני יחארב במראכב כתיר קוויו פי חאל מא חוצירו קאל אלמלך ללגוי יא שיך אכתב לנא גרידה וארמיהא אלבחר מתל אלאוול פיקאל להו אלגוי יא סידי אנא נחכי לך אלחק ואלדי תריד תפעל פייה אפעל קאל להו אלמלך יא שיך אחכי קאל להו יא מלך אנא לא נערף נכתב ולא נערף נחסב ויום אלדי שופתני בנרמי אלעצאייה פי אלבחר כאן ואחד יאודי כתבהא וקאל לי כוד יא שיך ארמי דל גרידה פי אלבחר ורמיתהא פקט ולם נעלם איש מכתוב פיהא ודאלך כאן לי נציב פי האדא אל עז טול דל מודה ואלדי תריד תפעל פייה אפעל. פי ארסל אלמלך נדה לאכאבר אליאוד ואמרהום אנהום יחצרו אליאודי אלדי כתב אלגרידה פי קאלו להו יא מלך האדא כאן רוגול גריב וגאיזו טריק ולם נעלם הלחין הוא פיין. פי קאל להום אלמלך בעד תלת אייאים יא תחצרו באלרגול אלדי כתב אלגרידה אמא תטלעו כולכום ללחרב. פי עמלו איצה תענית חוכם אלאוול וצלו וטלבו מן אללה ס'ו ובכיו. אלא ותאלת יום ואדא באל ראב אב' ן' עזרא עא"ס חוצור לטרפהום אכדוה במקאם עטים וקטעו אלעתענית לתאני יום אכדו וטלעוה ענד אלמלך וקאלו להו יא מלך האדא אל רוגול אלכתב אלגרידה. פי סאלו אלמלך וקאל נעם אנא אלדי כתבת אלגרידה ג'דא יכון כיר פי צבח תאני אראח אלרב אב' ן' עזרא עא"ס לענד אלמלך אכדו ואכד לוזיר ואראחו עלא שט אלבחר קוצאד אלמראכב ודקו טבל אלחרב פי דקו מן אלמראכב טבל אלחרב פי דפעו מן אלמראכב אלמדאפע וחדפו אל גולל עלא אלבלד פי גמיע גולה אלדי תטלע מן אלמרכב יקול להא אלרב אב' ן' עזרא אקעודי תקעיד ולא תתחרך מן מכאנהא ואלתאנייה מתלהא ואלתלתה ואל ראבעא אלא ג'איית לחין מא אנגמעו כל אלגולל עלא שט אלבחר. פי מא בעד קאל אלרב אב' ן' עזרא ללמלך יא מלך תעאלה מעאייה נחרף עליהום אלגולל התאני קאל להו אלמלך נרסל נחצר אלמדאפע פי קאל להו אלרב לם ילוס מדאפע אידי ואידך נחדפהום עליהום פי אתעגב אלמלך עלא דאלך ג'איית אלעגב. פי קאל אלראב יא גולה ארגעי לל מרכב אלדי גיתי מנהא פי טלעית אלגולה תוגילט אעטם מן אלדי

טאלעה מן פום אלמדפע עלא אלמרכב אלדי גאת מנו ואלתאנייה מתלהא ואלתאלתה ואלראבעא לחין מא אנכסרו גמיע אלמראכב ונאחרקו בנארהום ופצל מן אלגולה גולה ואחדה פיקאל אלראב אבי ללמלך יא מלך תפהם למאדא חושת האדי אלגולה ולם דעיתהא תרגע ללמרכב אלדי גאת מנו לאני נריד בהאדי אלגולה נכרב צראייתך עלא ראסך פי קאל להו אלמלך למא דא תקול האדא אלכלאם. פיקאל להו יא מלך אנא אלאכיר כל מא תגי עליך חראבה תקול לליאוד אן יחארבו לך ואליאוד לם יערפו יחארבו אבדן והום אמאנה ענדך וגידה אדא גאת עליך חראבה תרסל תטלובני מן אליאוד ואנא לם הוא עלא קרב עקלך עלא דאלך נריד נכרב צראייתך עלא ראסך בהאדי אלגולה ונרתאח מנך. פי קאל להו אלמלך יא סידי נכתב לך מכאתבה אין לם עודת נטלוב מן אליאוד ללחרב אבדן ואדא כאלפת אלשרט האדא שרח מא תריד אן תפעל אפעל פי כתבו מכאתבה בכתם אלמלך עלא האדא ואתווגה אלראב אברהם בן עזרא עא"ס לחאל סבילו לשלום.

תרגום

וכן באחד הימים ראה הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום שבאחת הארצות שרויים היהודים בצער עצום, קרא שם (המפורש), והלך לאותה ארץ. ראה שכל היהודים נאספים בבית-הכנסת ומתפללים וזה להם היום השלישי שהם בתענית. הלך לבית הכנסת ועמד בתוך הקהל והתחיל לאכול. קמו כולם ורצו אל הדיין וסיפרו לו. אמר לו הדיין: 'בני, אינך יודע שכל היהודים צמים זה שלושה ימים?' אמר לו הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום: 'אדוני, אינני יודע ואני זר והיום באתי אצלכם ואיני יודע דבר בעניין זה. אדוני, אמור לי מהי סיבת התענית?'. אמר לו הדיין: 'דע לך, אחי, שארץ פלונית הכריזה על ארץ זו מלחמה ובאו בספינות רבות. אמרו הגויים של ארץ זו. יצאו היהודים, ויילחמו בראשונה, ואחר כך נצא אנחנו למלחמה, ואנחנו איננו יודעים להילחם. בשל כך עשינו התענית והתפילה, אולי יקבל האל ישתבח ויתעלה את תפילתנו ותעניתנו ויעשה לנו נסים'. אמר לו הרב אברהם אבן עזרא: 'אדוני, הנח ליהודים להפסיק את התענית ומחר אלהים ישתבח ויתעלה ויעשה לכם נסים, ולא שמעו לדבריו ולא הפסיקו את התענית.

ביום השני בבוקר הלך הרב אברהם אבן עזרא לחוף הים מול הספינות וכתב פתקה. ראה גוי אחד מיטהר בים אמר לו: 'שיך. קח פתקה זו והשליכנה לים, וראה מה יהיה'. לקח הגוי את הפתקה והשליכה לים. והמלך והשר היו יושבים במקום אחד ומביטים על מלחמת היהודים, וראו שהגוי השליך פתקה כמו ידיו בים. והנה הרעימו בתופי מלחמה מן הספינות והשיבו להם תופי המלחמה מן הארץ; ירו מן הספינות בתותחים מן הספינות וכל כדור שיצא, כשהגיע למקום שהושלכה הפתקה, חזר במהירות באותה עוצמה לספינה אשר יצא ממנה וניפץ אותה, עד שהתנפצו ונשרפו

כל הספינות באָשם, ואלה שנשארו ברחו. שלח המלך והביא את הגוי אשר השליך את הפתקה בים ונתן לו מקום נכבד אצלו, ונתן לו מעמד מכובד, והמלך לא היה עושה דבר אלא ברשותו. והיהודים שבו שמחים בשמחה רבה ועשו חג פורים על הנסים אשר עשה אלהים ישתבח ויתעלה. וידעו היהודים שהיהודי הזר שהיה אוכל בבית הכנסת הוא הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום, וחיפשו אותו ולא מצאוהו. כעבור זמן שב האויב מחוזק להילחם בשנית בספינות רבות וחזקות. בזמן שבאו אמר המלך לגוי: 'שיך, כתוב לנו פתקה והשליכנה הימה כבראשונה'. אמר לו הגוי: 'אדוני, אני אספר לך את האמת ומה שתרצה לעשות בי עשה'. אמר לו המלך: 'ספר, שיך', אמר לו: 'המלך, אני איני יודע לכתוב, ואיני יודע חשבון, וביום שראית אותי משליך את המקל (הפתקה) בים, היה יהודי אחד שכתב אותה ואמר לי קח, שיך, והשלך את הפתקה בים, ואני רק השלכתי, ולא ידעתי מה כתוב בתוכה, ובשל כך שפר חלקי בכבוד במשך הזמן הזה, ומה שתרצה לעשות בי עשה'. שלח המלך וקרא לגדולי היהודים וציווה עליהם שיביאו את היהודי אשר כתב את הפתקה. אמרו לו: 'המלך, זה היה איש זר ועובר-אורח, ואיננו יודעים עתה היכן הוא'. אמר להם: 'בעוד שלושה ימים, או שתבואו עם האיש שכתב את הפתקה, או תצאו כולכם למלחמה'. עשו שוב תענית כבראשונה והתפללו וביקשו מן האל ישתבח ויתעלה ובכו עד היום השלישי, והנה הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום בא אצלם. קיבלו את פניו בכבוד גדול והפסיקו את התענית.

ביום השני לקחוהו והלכו למלך ואמרו לו: 'המלך, זה האיש אשר כתב את הפתקה'. שאלו המלך, ואמר: 'כן, אני אשר כתבתי הפתקה. מחר יהיה טוב'. בבוקר המחרת הלך הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום למלך. לקחו, ולקח את השר, והלכו לחוף הים מול הספינות. הרעימו בתופי המלחמה, והרעימו מן הספינות תופי המלחמה, וירו התותחים מן הספינות כדורים על הארץ, וכל כדור שיצא מן הספינה, אומר לו הרב אברהם אבן עזרא: 'עצור!' והוא עוצר ואינו זז ממקומו, וכך השני והשלישי והרביעי, עד אשר נאספו כל הכדורים על חוף הים. אחרי זה אמר אברהם אבן עזרא למלך: 'המלך, בוא עמי נשליך עליהם את הכדורים שנית'. אמר לו המלך: 'נשלח להביא תותחים'. אמר לו הרב: 'איך צורך בתותחים. בידי ובידך נשליך עליהם'. התפלא המלך על כך פליאה גדולה. אמר הרב: 'כדור! שובה לספינה שבאת ממנה!' יצא הכדור והתגלגל אל הספינה שבא ממנה, בעצמה רבה יותר מן העצמה שבה הוא יצא מפי התותח, והשני כמותו, והשלישי והרביעי, עד אשר נשברו כל הספינות ונשרפו באָשם. ונשאר מהכדורים כדור אחד. אמר הרב אברהם למלך: 'המלך, אתה יודע לשם מה חסכתי כדור זה ולא ציויתי עליו לשוב לספינה שממנה בא? כי רוצה אני להרוס בכדור זה את ארמונך על ראשך'. אמר לו המלך: 'למה תדבר כדברים האלה?' אמר לו: 'המלך, סוף סוף, כל פעם שיכריזו עליך מלחמה תאמר ליהודים שילחמו לך, והיהודים אינם יודעים להילחם בכלל, והם מופקדים אצלך. ומחר, אם יכריזו עליך מלחמה, תשלח לבקשני מהיהודים, ואני איני יכול לעשות מה

שיעלה בדעתך. משום כך רוצה אני להחריב את ארמונך על ראשך בכדור זה ואנוחה לי ממך'. אמר לו המלך: 'אדוני, אכתוב לך כתב שלא אוסיף לדרוש מהיהודים להילחם בכלל, ואם אפר את התנאי הזה עשה כרצונך'. כתבו את הכתב על זה וחתמוהו בחותם המלך, ופנה הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום לדרכו לשלום.

הערות

נושאו של סיפור זה כנושאו של הסיפור הקודם אף הוא הצלת הקהילה היהודית. אף ניתן למצוא דפוס קבוע של תיאור ומהלך העלילה הזוהים בשני הסיפורים: קהילה יהודית נמצאת במצוקה וראב"ע מצילה ומבטיח את ביטולה של אותה גזרה, שבעטייה באה המצוקה, לחלוטין. אולם, בעוד שבסיפור הראשון המציקים הם נוצרים סתם, כינוי כולל לכל בני הארץ או העיר שבה יושבים היהודים, הרי בסיפור המציק הוא השליט, שקיבל את דעת עמו, שהיהודים צריכים להילחם בראשונה. מוטב היהודי שאינו יודע להילחם ורק נס יכול להצילו חוזר ומודגש בסיפור. מבחינת מיונו הספרותי שייך גם סיפור זה למודל ארנה-תומפסון 300.

סיפור שלישי

כתב־יד פאריס 583, עמ' 135–137

כאן יום מן אלאיאם קאעד אל ר' אברהם ׳ן עזרא עא"ס ואל תלמידים קאעדין חוואליה רפע עינו אלא אלסמא ודחך ובכי פי סאלוה אלתלמידים וקאלו להו יא סיידנא למאדא בתדחך ובתבכי פי קאל להום נטרת אן פי מווגוד פי אלבלד אלפלאנייה ואחדה בנת למ להא נטיר פי אל דונייא פי פצאחתהא וקראייתהא פי אלתורה ופי אלגמאל והייא בנת רב דאלך אלבלד וכל מא יגי להא חד יטלובהא ל גיזה תקול אדא כאן יגלבני פי אלקראייה נאפדו ואן כאן למ יגלבני למ נאכדו פי למ אחדן קדר יגלבהא אבדן ונציבהא פי ואחד יאודי פלאח למ יערף יקול שמע ישראל אבדן ולאכך אלדעווה די למ תנתם אלא עלא ידי פי אתווגה אלרב אברהם לענד אלפלאח אלמדכור פי וגדו ביחרית פי קאל להו שלום עליכם פי גאוובהו אלפלאח וקאל להו יא סיידי למ נעלם איש בתקול. קאל להו אל רב יא ולדי אתרוך האדא אלשוגיל ואלפלאחא ואלתעב ואל שקא ואתווגה מעי לבלאד אללה נעמל שלוחים ותעיש מרתאח ואטעמך כאץ אלטועאם ואכסיך כאץ אלמלכוס פי קאל להו אלפלאח סמיע מוטיע פי אתווגה מעו ותרך אלפלאחא ולבסו אלאוסתאד קווק ופרגייה וגעלו חכם ואל רב אב' ׳ן עזרא עמלו שמאשו ואתווגהו אלא אלבלד אלדי אלבנת

אלמדכורה קאטנה פיהא פי כתב אלאוסתאד גוואב בחוסן אלפאטו ומצמונו אן ואחד ח' מן בלד אלפלנייה חוצור לטרפכום וארסל אלגוואב אלא אלחכמים קרייהו ואנשבחו עלא אלפצאחה ואלעלם ואלחדאקא קאלו אלחכמים לבעץ לם נטרנא פי זמאנא גוואב מתל האדא פי גמעו אלחכמים גמיע אלאכאבר ואראחו יקאבלו אלחכם מן אלמרכב ואלרב עא"ס קאל ללפלאח אלמדכור אן לם יתכלם ולא יפתח פומו פי גנס כלמה אבדן אבדן. פי חוצרו אלחכמים ואלאכאבר ואסתקבלו אלחכם במוכב עטים. ואלשאטר אלי ילחק יכוס אידו פי אתווגהו אלא מדרש פי קעדו גמיע אלחכמים סאכתין ולם אחדן יפתח פומו לחין מא יסמעו איש יקול ארוב. פי קאל להום אל חאשר אלדי הוא רב אב'ן' עזרא למאדא סאכתין ולם אחדן יפתח פומו פי כלאם אתורה פיקאלו להו לחין ארוב יבדא ונחן בעדו פי קאל להום אשתגלו אנתו פי חאלכום והוא פי חאלו. פיקאם ואחד מן אלחכמים ופתח פומו וקרי פי סאלו אלחכמים עלא סואל ולם ערף יפוכו פי אתווקפו גמיע אלחכמים ולם אחדן ערף יפסר אלסואל. פי קאם ארוב אב'ן' עזרא עא"ס ופץ להום אלגוואב פי אתעגבו אלחכמים ג'איית אלעגב וסאלו תאני סואל' וגאוובו ואלחאלת וגאוובו וכל מא יתווקפו עלא סואל ארוב אברהם יגאוובו ויקול להום אנא סמעת האדא אלגוואבאת מן סידי ארוב. פיקאלו אלח' לבעצהום אלי אלשמאש לם להו נטיר פי טרפנא פי איש יכחן ארוב. לענד אלמסה אתווגה ארוב ואלשמאש לביח אלחכם אבו אלבנת אלמדכורה פי כלו ללרב מחל וחדו מקתצר לם אחד ידכול עליה ולא יאכול מע אחד ולא יצלי מע אחד אבדן ואל צבאח יגמעו אלחכמים פי אלמדרש ויחצר ארוב אב'ן' עזרא עא"ס ואלפלאח אלמדכור ויקרו ואלפלאח לם יפתח פומו אבדן חוכם מא ערפו ארוב אב'ן' עזרא לבעד כאם יום טלבו מן ארוב אב'ן' עזרא עא"ס אן יקול ללרב יעיין דרוש יום אלשבת פי קאל חאצר נערף ארוב בדאלך ולם יכון אלא כיר לענד אלמסה אתווגה ארוב למחלו פי דכל ענדו ארוב אב'ן' עזרא וקאל להו ג'דא נכתב לך מכתוב תפתחו כדה וכדה ותעמל רוחך בתקראה ותבכי ותעטיני אלמכתוב באל תאני ותקום תתווגה למחלך. פי קאל להו אלפלאח סמיע מוטיע. תאני והום פי אלמדרש ואלרב אב'ן' עזרא עא"ס נטם מכתוב וכתמו ואעטאה ללחכם אלדי הוא אלפלאח, פתחו חוכם מא עלמו ועמל רוחו יקרא ובכי וקאם אתווגה אלא מחלו פי אתעגבו אלחכמים וסאלו אלשמאש אלדי הוא ארוב אב'ן' למאדא בכי ארוב וקאם פי קאל להום כודו אלמכתוב אלדי גאלו מן בלדו אקרוה ואפהמו מצמונו קריי אלמכתוב ופהמו מצמונו אן מראת ארוב ואבנו מאתו פי סבעת אייאם ותאריך אלמכתוב קריב פי דכל אלפלאח פי אבל ולם יטלע מן מחלו אבדן לבעד תלאחין יום פי טרף תלאחין יום עלמו תלת כלמאת מן פסוק מאל תורה. וקאל להו יום אלסבת חין תטלע אלתיבה אסעול ואמכוט ואבזוק וקול כלמה ובעד דאלך אמכוט ואבזוק וקול כלמה אוכרה ובעד אוכרה ובעד חיצא אסעול ואבזוק וקול אלכלמה אלחאלתה ובעדו אוקע מן טולך פי אלתיבה פי קאל להו אלפלאח סמיע מוטיע. פי אלחין ערף ארוב אב'ן' עזרא עא"ס אלא אלחכמים אן ארוב יריד ידרוש יום אלשבת פי נאדו פי

גמיע אלכנאיים כל מן הוא יאודי יחצר יום אלסבת פי לכניס אלפלאנייה יסמע דרוש אלרב. ירגע כלאמנה ללחכם אבו אלבנת אלמדכורה קאל לבנתו עלא וצפיית אלחכם אלשליח אלי אלשמאש בתעאו אעטם אלחכמים איש יכון הווא פי קאלת להו אלבנת יקעוד יקרא קודאמי אדא כאן יג'לבני פי אלקראייה נאכדו פי שכט פי בנתו וקאל להא יום אלסבת נאווי ידרוש פי קאלת אלבנת סמיע מוטיע ליום אלסבת נחצר נסמע אלדרוש בתעאו. ויום אלסבת אנגמעו אלנאס פי אלכניס ואלבנת איצה קעדית פי טאקא תסמע אלדרוש וטלע אלרב עלא אליבה וסעל ומכט ובזק ובעד חיצה קאל כלמה ואחדה ובעד חיצה קאל כלמה תאנייה ובעד חיצה קאל אלכלמה אתאלתה ווקע מן טולו פי אליבה. טלע אלשמאש אלדי הוא אלרב אב'ן' עזרא עא"ס חמלו וחטו פי מחל וקאל להום יא נאס לא תכשו באס ובחיס אנכום אנגמעו תסמעו דרוש אלרב נערפכום אן לילת אמס קולוקת אכר אלליל סמעת אלרב ביעיין פי אלדרוש פי פהמת מנו כלמתין נקולהום לכום ופתח פומו אלרב אב'ן' עזרא עא"ס ודרש עוואין אלפלאח בכלאם מתל אלגוואהר ואחסן. ירגע אלכלאם לאבו לבנת אלמדכורה אראח לבנתו וקאל להא יא בנתי סמעתי דרוש אלשמאש ואיש יכון דרוש אלרב פי קאלת אלבנת לאבוהא יא אבי אנא יבאן לי אן אלשמאש הווא אלרב אדא כאן יריד יאכודני אלשמאש אנא גארייה להו פי קאם אבוהא ושכט פיהא וקאל להא יא מגנונה פי חד יסייב אלסיד ויכוד אלכראם ואלתאנייה אלרב צאר עאזב ואמא אלשמאש מתווג' פי דכל אלכלאם פי באל אלבנת פי קאל אלחכם אבו אלבנת ללשמאש אלדי הוא אלרב אב'ן' עזרא עא"ס אן יריד יאכוד אלרב לבנתו פי קאל להו אלשמאש יכון כיר לחין מא נסאל אלרב פי בעד תאני יום קאל אלשמאש לאבו אלבנת אן רצי ארלב יאכוד אל בנת ועמלו קנינים וכתובה על יד אלשמאש ליום אל שבעה ברכות חוצרו אלנאס גמיע ועמלו שבע ברכות ואתעשו ודכל אלפלאח אלמדכור עלא אלבנת אל מד' וקאם עינו אלרב אב'ן' עזרא עא"ס ללסמא אלאעלא וקאל יא סייד אלדונייא אלדי עלייא עמלתו ואלדי עליך אעמלו וקרי שם אלרב אב'ן' עזרא עא"ס ואתווגה לבלדו. ירגע אלכלאם ללפלאח אלמד' טלע עלא אלבנת בגמצוט פי למא שאפת אלבנת כדאלך רפצתו פי צדרו וקע מן עלא אלסריר עלא אלסלם נזל אנבטח וסאח דמו ולם יעלם אלבאב מן אלחית פי בקא יבכי בחורקה פיקבל אלחק ס"ו דמעו וארסל להו אלסייד אליאו ז"ל ועלמו אל תורה לחין מא צאר מתל אלסייד משהן' עמרם עא"ס פי אתנורות אלדונייא פי וגהו וטלע מן אלמכדע וקעד פי אלליוואן ופתח פומו פי שירות ותשבחות לחין מא צבאח אלנהאר טלע חמו אבו אלבנת קעד גנבו יסמע אלשירות ותשבחות ואנשרח צדרו וראחו אלכניס וצלו וטלע אלרב אלמדכור אליבה וקאל דרוש יכל ענו אלוץף. ירגע אלכלאם לאום אלבנת סאלתהא איש פעל אלרב לילת אמס פי ערפתהא אן חדפתו ברגלהא ונזל מן ביר אלסלם ולם באת מעאהא פי אלפראש פי חין מא בלג'הום אן בידרוש פי אלכניס ראחת אלכניס סמעית אלדרוש מן פום אל רב בעד אן מצא אלנהאר ואתא אלליל טלע אלרב ענד אלבנת פי אלמכדע פי קאלת אלבנת יא סייד אחכי לי עלא דעוותרן פי לילת אמס חין מא דכלת עלייא

כאן באב גהינם מעאך ואללילה חין מא דכלת עלייה באב גן עדן מעאך פי חכא להא
 עלא קוצתו וערפו אלחכ' אן אלשמאש אלדי כאן הוא אלרב אב'ן' עזרא עא"ס זכותו
 יגן עלינו אכי"ר.

תרגום

באחד הימים ישב הר' אברהם אבן עזרא עליו השלום והתלמידים ישבו סביבו. נשא
 עיניו לשמים וצחק ובכה. שאלוהו התלמידים ואמרו לו: 'רבינו, מדוע אתה צוחק
 ובוכה?' אמר להם: 'ראיתי שיש בעיר פלונית נערה אחת שאין כמותה בעולם
 בתבונתה, בקריאתה בתורה וביופיה והיא בת רב אותה העיר. וכל מי שבא אליה
 לבקש לשאתה היא אומרת: "אם מנצחני בחור בקריאת התורה אנשא לו, ואם לא
 ינצחני, לא אנשא לו". ואף לא אחד יכול לנצחה לחלוטין. ומזלה הוא ביהודי אחד
 איכר שאינו יודע לומר "שמע ישראל" בכלל, ואולם בעיה זו לא תמצא את פתרונה
 אלא על-ידי'.

הלך הרב אברהם אצל האיכר הנזכר ומצאו חורש. אמר לו: 'שלום עליכם'. השיב
 לו האיכר ואמר לו: 'אדוני, אני מבין מה אתה אומר'. אמר לו: 'בני, עזוב את
 המלאכה הזאת ועבודת האדמה והגייעה והטורח, ובוא עמי לערי אלהים כשלוחים,
 ותתפרנס בנחת ואאכילך במאכלים משובחים ואלבישך מלבושים משובחים'. אמר
 לו האיכר: 'נעשה ונשמע', והלך עמו ועזב את עבודת האדמה. והלבישו כרב, מעיל
 ומצנפת, ועשאו 'חכם', והרב אברהם אבן עזרא שמשו, ופנה לעיר שהנערה הנזכרת
 גרה בה.

והרב כתב אגרת יפה בלשונה ובתוכנה, שחכם אחד מעיר פלונית בא אליכם,
 ושלח את האגרת לחכמים. הם קראו אותה והתפעלו מן התבונה והחכמה והחריפות
 שבה. אמרו החכמים זה לזה: 'לא ראינו בימינו איגרת כזאת'. אספו החכמים את כל
 הגדולים והלכו לקבל את פני החכם הבא בספינה. והרב עליו השלום אמר לאיכר
 הנזכר שלא ידבר ולא יוציא מפיו מלה כלשהי לחלוטין. באו החכמים והגדולים
 וקיבלו את פני החכם בתהלוכה גדולה, והזריזו שהצליח להגיע נישק את ידו. פנו
 לבית המדרש וישבו כל החכמים שותקים ואין פותח את פיו עד אשר ישמעו מה
 יאמר הרב. אמר להם המקהיל, שהוא הרב אברהם אבן עזרא: 'למה אתם שותקים
 ואין פותח את פיו בדברי תורה?' אמרו לו: 'יתחיל הרב ואנחנו אחריו'. אמר להם:
 'עסקו אתם בעניינכם והוא בעניינו'. עמד אחד החכמים ופתח את פיו ואמר (דברי
 תורה), והחכמים שאלו שאלה ולא ידע לפותרה. התערבו כל החכמים ולא ידע אחד
 מהם לפתור את השאלה, עמד הרב אברהם אבן עזרא ופתר להם את השאלה. התפלאו
 החכמים פליאה גדולה ושאלו שאלה שנייה, והשיב להם, ושלישית, והשיב להם, וכל
 שאלה שנתעכבו בה היה הרב אברהם משיב ואומר להם: 'שמעתי אלה התשובות
 מאדוני הרב'. אמרו החכמים זה לזה: 'אם השמש אין כמותו אצלנו, הרב לא כל
 שכן'.

עם ערב הלכו הרב והשמש לבית החכם אבי הנערה הנזכרת. נתנו לרב מקום מיוחד לברו שאין איש נכנס אליו, ולא אכל עם איש ולא התפלל עם איש כלל. בבוקר התאספו החכמים בבית המדרש וכן הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום והאיכר הנזכר ולמדו תורה, והאיכר אינו פותח פיו כלל, כמו שלימדו הרב אברהם אבן עזרא.

אחר ימים אחדים ביקשו מהרב אברהם אבן עזרא עליו השלום שיאמר לרב שיקבע דרוש ליום השבת, ואמר: 'מוכן אני להודיע לרב על כך ויהיה אך טוב'. עם ערב פנה הרב למקומו ונכנס אצלו הרב אברהם אבן עזרא ואמר לו: 'מחר אכתב לך מכתב, פתח אותו כך וכך ותעשה את עצמך כאילו אתה קורא בו, ותבכה, ותתן לי את המכתב במהירות ותפנה, ותשוב למקומך. אמר לו האיכר: 'נעשה ונשמע'.

בשעה שהיו בבית המדרש, כתב הרב אברהם אבן עזרא מכתב וחתמו, ונתנו לחכם שהוא האיכר. פתחו כמו שלימדו ועשה את עצמו קורא, ובכה, ופנה למקומו. התפלאו החכמים ושאלו את השמש שהוא הרב אברהם: 'מדוע בכה הרב והלך?' אמר להם: 'קחו את המכתב שהגיע אליו מעירו, קראו בו ותבינו את תוכנו. קראו את המכתב והבינו את תוכנו, שאשת הרב ובנו מתו תוך שבעה ימים ותאריך המכתב היה קרוב. החל האיכר להתאבל ולא יצא ממקומו כלל, אלא לאחר שלושים יום. בסוף השלושים לימדו שלוש מלים מפסוק מן התורה ואמר לו: 'ביום שבת כשתעלה לתיבה השתעל, קנח אפך, תירק ואמור מלה ואחר כך תקנח אפך, תירק ותאמר מלה אחרת ואחרי זה כעבור רגע תשתעל, תירק ואמור את המלה השלישית, ואחרי זה תפול לאורך קומתך על התיבה'. אמר לו האיכר: 'נעשה ונשמע'. מיד הודיע הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום לחכמים שהרב רוצה לדרוש ביום השבת. הודיעו בכל בתי הכנסת, שכל יהודי יבוא ביום השבת לבית כנסת פלוני לשמוע דרשת הרב.

נחזור לחכם אבי הנערה הנזכרת. הוא סיפר לבתו על החכם השליח, ששמשו הוא הגדול שבחכמים, על אחת כמה וכמה הוא. אמרה לו הנערה: 'ישב ויקרא בתורה לפני, אם ינצחני בקריאת התורה אנשא לו'. גער בבתו ואמר לה: 'ביום השבת כוונתו לדרוש'. אמרה הנערה: 'נעשה ונשמע. ביום השבת אבוא לשמוע את דרשתו'.

ביום השבת נתאסף הקהל בבית הכנסת, והנערה גם היא ישבה בחלון לשמוע את הדרוש. עלה הרב לתיבה השתעל, קנח את אפו וירק וכעבור רגע אמר מלה אחת וכעבור רגע אמר מלה שנייה וכעבור רגע אמר את המלה השלישית ונפל לאורך קומתו על התיבה. עמד השמש, שהוא הרב אברהם אבן עזרא, עליו השלום, נשאו ושם אותו במקומו ואמר להם: 'אל תיראו רע, מכיוון שנאספתם לשמוע את דרוש הרב, אומר לכם שאמש התעוררתי בסוף הלילה ושמעתי את הרב מעיין בדרוש והבנתי ממנו שתי מלים, אומר אותן לכם'. פתח פיו הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום ודרש במקום האיכר בדברים יקרים מפנינים.

נחזור לאבי הנערה הנזכרת. הלך לבתו ואמר לה: "בתי, שמעת את דרשת השמש,

דרשת הרב — לא כל שכן'. אמרה הנערה לאביה: 'אבי, לי נראה שהשמש הוא הרב, אם רוצה השמש לשאתני אני שפחה לו'. עמד אביה וגער בה ואמר לה: 'שוטה, היש מי שיניח את האדון ויקח את המשרת? ושנית, הרב נהיה פנוי, ואילו השמש נשוי'. נכנסו הדברים בלב הנערה. אמר החכם אבי הנערה לשמש, שהוא הרב אברהם אבן עזרא, עליו השלום, שהוא רוצה לקחת את הרב לבתו. אמר לו השמש: טוב, נשאל את הרב. למחרת אמר לאבי הנערה שהרב מסכים לשאת את הנערה ועשו קנינים וכתובה על ידי השמש. ביום שבע הברכות באו כל הקהל ועשו שבע ברכות וסעדו פת ערבית. ובא האיכר הנזכר אל הנערה הנזכרת. נשא הרב אברהם אבן עזרא את עינו לשמים הרמים ואמר: 'רבנו של עולם, עשיתי את המוטל עלי, עשה אתה המוטל עליך' וקרא הרב אב' אבן עזרא עליו השלום שם (המפורש) ופנה לארצו. נחזור לאיכר הנזכר. בא אל הנערה להתנות אהבים, וכשראתה הנערה כך בעטה בחזהו, ונפל מן המטה על המדרגות. נפל והשתטח וזב דמו ולא הבחין בין הדלת והכותל, ונשאר בוכה במר נפשו.

קיבל האל ישתבח ויתעלה את דמעתו ושלח לו את האדון אליהו זכור לטוב ולימדו את התורה עד אשר נהיה כמו האדון משה בן עמרם, עליו השלום. האיר לו העולם פנים ויצא מן החדר וישב באולם ופתח פיו בשירות ותשבחות עד שהאיר היום. יצא חמיו, אבי הנערה, וישב לצדו ושמע את השירות והתשבחות ורחב לבבו. הלכו לבית הכנסת, התפללו, ועלה הרב הנזכר לתיבה ואמר דרשה שאין לתארה. נשוב לאם הנערה, שאלה את בתה: 'מה עשה הרב בליל אתמול?' סיפרה לה שבעטה בו ברגלה ונפל מן המדרגות ולא לן עמה במשכבה. כשהודיע להם שהוא ידרוש בבית הכנסת הלכה לבית הכנסת ושמעה את הדרוש מפי הרב. כשעבר היום ובא הלילה, נכנס הרב אל הנערה בחדר. אמרה הנערה: 'אדוני, ספר לי על ענייך, כשנכנסת אלי בליל אתמול, היה שער גיהנום עמך והלילה כשנכנסת אלי שער גן-עדן עמך' סיפר לה את סיפורו. וידעו החכמים שהשמש שהיה הוא הרב אברהם אבן עזרא עליו השלום זכותו יגן עלינו אמן, כן יהי רצון.

הערות

בסיפורנו מזווג הראב"ע זיווג קשה שנקבע בשמים. בסיפור זה מתגלה דמותו המופלאה של הראב"ע כענוותן המוכן להיות שמשו של עם הארץ, כפיקח היודע לתכן עלילות ולהביא לפתרון הטוב, כגדול בתורה שאינו מפגין גדולתו, אלא מסתירה ומפחית בערכה, מתוך דבקות במשימתו עד לביצועה הסופי, ואז הוא יכול להכריז בשמחה כלפי הקב"ה, 'אני את שלי עשיתי', וחש שיש לו הזכות לתבוע מהקב"ה 'עשה אתה את שלך'. לסיפורנו יש דמיון לסיפור אחר על הראב"ע — 'המסתכל בקנקן'¹⁷. בשניהם לוקח הראב"ע יהודי עם הארץ מעמידו כחכם, ואת

עצמו כשמשו הממלא את מקום הרב כגדול בתורה ובחכמה, אולם הסיומים של שני הסיפורים שונים.

ב

סיפורים על ר' אברהם אבן עזרא ובנו בקרב יהודי עיראק

למרות שהראב"ע עצמו לא הגיע לעיראק הרי שמעו וספריו הגיעו לשם, כן הגיע לשם בנו יצחק, שם התאסלם ושם מת. סיפורים על האב ובנו הילכו בקרב יהודי עיראק, מהם שהועלו על הכתב, ומהם עדיין כספרות המהלכת בעל-פה מדור לדור. להלן מובאים שבעה סיפורים, שניים מהם (על ראב"ע) הועלו על הכתב על ידי יהודי עיראק, וחמישה הם מן המסורת שבעל-פה. שניים מן החמישה, האחד על ראב"ע, והשני על בנו יצחק, הקלטתי בזמן האחרון מפי מר נעים תווינה, יהודי יוצא עיראק שעלה לישראל בשנת 1976, שלושת האחרים נלקחו מארכיון הסיפור העממי בישראל.

סיפור ר' אברהם אבן עזרא ור' יהודה הלוי

מעשה זה ידוע בקרב עדות ישראל בנוסחים שונים, בכתב ובעל-פה.¹⁸ ברם, לא זו בלבד שיש שינויים מעניינים בין נוסחת הסיפור שבערבית-יהודית מן המסורת שבעל פה שבקרב יהודי עיראק, אלא גם סביב המעשה עצמו יש סיפור שראוי לדעתו, ועל כן אני מביא אותו כמעין הקדמה למעשה. את הסיפור אביא בתרגום עברי ואת המעשה אביא בערבית-יהודית בגדאדית כפי שסיפר לי אותו מר נעים תווינה בחודש ספטמבר 1989. וזהו הסיפור: 'אצל עבס אלעזאווי, מוסלמי עיראקי, היה כתב-יד הכתוב על קלף, עור איילה, שהכיל שירים בעברית ובערבית וכותרתו: 'דיוואן אבו אלחסאן אלאנדלוסי אלמערוף באסם ר' יהודה הלוי', כותרת זו כתובה באותיות ערביות וכך כתובים גם כעשרים שירים וקצידות. וכן היתה בכתב-יד זה הקדמה על תולדות חייו של ר' יהודה הלוי. האיש רצה למוכרו, ויהודי מעיראק, הסופר עזרא חדאד, התקשר (בשנות הארבעים) עם בית הספרים הלאומי בירושלים, הציע להם את הדבר, ונקב במחיר המבוקש — 50 ל"ש. מבית הספרים הציעו 30 ל"ש, ובעליו לא הסכים למוכרו. אני לקחתי מהמוכר את כתב היד, קראתיו, והעתקתי במחברות.

18. ראה בפירוט בן-מנחם, אבן עזרא, עמ' 22-26; הנ"ל, ענייני אבן עזרא, עמ' 233-240; 246-356 (ושם ביבליוגרפיה מפורטת של כל הנוסחים והפירוטמים).

אחרי כעשר שנים כתב מאיר שלנק (כיום שילון, אז שליח ארץ-ישראל בבגדאד) לבגדאד להשיג את כתב היד בכל מחיר. כשהלכתי למוסלמי, עזאווי, לקנות את כתב היד הוא אמר לי שאינו יודע עתה היכן הוא, הוא הבטיח לי לחפשו ואמר לי לבוא כעבור שבועיים. כעבור שבועיים הוא נפטר וספריו נמכרו במכירה פומבית. ניסיתי להשיג את כתב היד, ולא הצלחתי להשיגו. בינתיים גם מחברותי הלכו לאיבוד.¹⁹ בהקדמה של הדיוואן הזה קראתי את הסיפור על נישואי ר' אברהם אבן עזרא לבתו של ר' יהודה הלוי. עד כאן דברי מר תווניה על הרקע למעשה.

סיפור רביעי

Rabbi Yehuda Hallewi kân fi Ispānya wekānat 'indu binet maḥilwa weqāl kel 'ay yehudi illaḏi yiṭleb 'ida lehāyi 'ana ḥāzer aṭ'ilya. men sama' Rabbi Abraham Iben 'ezra 'ala haliqiṣṣa qām sāfar men Maṣer weḡāḥ le Ispānya. qallu: ana yehudi qad āḡida lbintak, qallu: 'aš tištaḡel. qallu: 'ām ha'āreṣ, ya'ni la 'aqqa wala 'akteb. qallu: 'inta siwweta lbbitak hafqer fa kef qatḡid men 'indi 'inahu 'ana 'akun fad šen? 'ana yehudi qad 'aḡida lbintak". wāfaq qām qi'adu 'indu šimāš fi bet hakeneset 'illaḏi kân biha. 'ismu Abraham. qum Abraham, tāl Abraham, jānu walad wesimmānu Yiṣḥāq. fad yom qayikteb Rabbi Yehuda Hallewi "mi 'el kamoxa we 'en kamoxa", waṣal fad ṣaṭer 'illaḏi killa kan yintahi beqāfia, wema jā bbālu. qām ḡāḥ lilbet. famen waṣal liwniki Rabbi Abraham šāf ḥaḡef R ma miwjuda kimmalu. we rabbi Yehuda Hallewi jā bbālu wejā yekimmilu we'ayanu mekamal. qallu: "Abraham ma tqilli mani jā lehon? mani kimmalu?" qallu: "stāyi ma 'ḡef". qallu: "matsiḡ, ya 'ibni, 'ašlon tsiḡ ḥādi 'ilkitāba

19. מר תווניה אף זכר לצטט מאותו דיוואן תחילתו של שיר בערבית, שלפי דבריו אמרם המשורר ר' יהודה הלוי, אחרי שראה את אחרוני הכליפים מבית אומיה שהיה באנדלוסיה והודח משם והגיע לקהיר. כשפגש ריה"ל את הכליף המודח בתחתית המדרגה, אמר עליו את השיר שתחילתו:

يدا لتقبيل كنت اعودها

כפיף בהא קד לזמת المنفخ والفحم

ותרגומו:

היד אשר לעברה נגשתי והייתי אוחד בה

איככה היתה לאוחדת במפוח ופחם

wehalwazen ma yiqdağ yiwzinu bas Rabbi Abraham Iben 'ezra. qābel Rabbi Abraham Iben 'ezra ṭāg men Maṣer wejā lehoni? ya Abraham qilli 'lḥaḳiqi, mani hāda?" qallu: "ana ktibtonu". qallu: "mani 'inta?" qallu: "'ana Abraham Iben 'ezra", qallu: 'inta Rabbi Abraham Iben 'ezra ṣehgi wem'idibni wemxillini qad 'axammel binti ṭ'etoha 'ila wāḥed 'ām ha 'āreṣ wematqilli?" qallu: "ilkān 'inta harāb hagadol 'illaḳi mesawwi hāda 'lšī'er, 'lqaṣāyed mesawwi bintak hafqer fa 'ana ġidtu 'a'iddibak wema 'aqillak 'ana ḥitti titxappar d_nubak. werabbi Yehuda Hallewi xalla 'lqāfiyat māl 'lreš ṭnena, mālu wemāl ṣehgu be "Mi Kamoxa".

תרגום

ר' יהודה הלוי היה בספרד והיתה לו בת שאינה יפה. אמר: 'כל יהודי שיבוא לבקש את ידה, אני מוכן לתתה לו'. כששמע ר' אברהם אבן עזרא את הסיפור הזה נסע למצרים והלך לספרד. אמר לו: 'אני יהודי ורוצה את בתך'. אמר לו: 'במה אתה עוסק?' אמר לו: 'עם הארץ' (זאת אומרת לא קורא ולא כותב). אמר לו: 'אתה עשית את בתך הפקר! איך אתה מבקש ממני שאני אהיה מישוהו? אני יהודי, ורוצה את בתך'. הסכים. ומינה אותו לשמש בבית הכנסת אשר התפלל בו. שמו היה אברהם. (והיה פונה אליו): 'קום אברהם', 'בוא אברהם'. נולד לו בן וקרא שמו יצחק. יום אחד כתב ר' יהודה הלוי את 'מי אל כמוך ואין כמוך' והגיע לכתיבת השורה המתחילה באות ר, וכל השיר היה מסתיים באותו חרוז, ולא הצליח לכותבה. קם והלך לביתו. כשהגיע לשם ר' אברהם ראה שהחרוז המתחיל באות ר' חסר, והשלימו. עלה על לבו של ר' יהודה הלוי החרוז ובא להשלים (את השיר) וראה שהחרוז כתוב. אמר לו: 'אברהם, אמור נא לי, מי הגיע לכאן? מי השלים (את החרוז)?' אמר לו: 'מורי, איני יודע'. אמר לו: 'לא ייתכן, בני, איך ייתכן? כתיבה כזאת ומשקל כזה לא יכול לעשותם רק ר' אברהם אבן עזרא. היתכן שר' אברהם אבן עזרא עף ממצרים ובא לכאן? אברהם, אמור לי את האמת מי זה?' אמר לו: 'אני אברהם'. אמר לו: 'מי אתה?' אמר לו: 'אני אברהם אבן עזרא'. אמר לו: 'אתה ר' אברהם אבן עזרא חתני וציערתני ונתת לי לחשוב שנתתי את בתי לאחד עם הארץ. ואינך אומר לי?' אמר לו: 'אם אתה הרב הגדול אשר חיברת את השירים והקצידות עושה את בתך הפקר, אני רציתי לצערך ולא אומר לך מי אני כדי שיתכפרו עוונותיך'. ור' יהודה הלוי שם את שני החרוזים של אות ר', שלו ושל חתנו בשיר 'מי כמוך'.

הערות

כאמור, הסיפור על נישואי בת ר' יהודה הלוי לר' אברהם אבן עזרא נפוץ מאד ופורסם בליווי ביבליוגרפיה מפורטת על-ידי בן-מנחם. אולם נוסח זה שונה בפרטים מן הנוסחים שנתפרסמו. בנוסחאות הידועות נאמר שבתו של ר' יהודה הלוי היתה יפה,

או שלא נאמר על כך דבר, ואילו בנוסח שלנו נאמר שהיתה מכוערת, וזו היתה הסיבה לדאגה ולהכרות האב שהוא יתן אותה לכל יהודי שיבקש את ידה. התוכחה כלפי ר' יהודה הלוי שעשה את בתו הפקר בהכרותו נמצאת רק בנוסח שלנו. יתר על כן, הרעיון שהתחפשותו של ר' אברהם אבן עזרא באה לכפר על עוונו של ר' יהודה הלוי הוא יחידאי בנוסח זה.

סיפור חמישי (יצחק בן אברהם ואבן עזרא)

Yişhaq Iben Abraham Ibn 'ezra sāfar lil 'Irāq. falamman waşal lil 'Irāq kân weniki ḥaxām kebiğ yisimmonu Rabbi Natan haBabli. lammen waşal Rabbi Natan 'ind 'elxalifa, 'elxalifa qām qebālu. qām 'elqāzi qallu: "qebāl yehudi weşex tequm?" Rabbi Natan haBabli te 'atar killeş ketiğ. qāl: "āx lo ma binti (le Rabbi Natan kânat 'indu benēti waḥdi) hassa 'i'tenaqtu 'eldyāna 'el'islāmiya wekân xelaştu". qallu 'elxalifa": 'aş qatğid 'ana 'aṭ'ik 'aşeg quṭ". men ma hāda qām 'itanaq 'eldyāna 'elislāmiyi wesimmonu Hibbat 'alla 'elBağdadi we 'allaf mu 'alafāt killeş ketiği beta 'rix 'el 'islām welfalsafa.

Rabbi Yişhaq ibn Abraham 'ayzan 'i'tanaq 'eldyāna 'el 'islāmiyi weyānu. falamman 'i'tanaq 'eldyāna 'el 'islāmiyi waşal 'elxabar labunu Abraham Ibn 'ezra, fasiwwālu "על מות לבן" 'elqaşida 'elmişhura beldiwān mālu 'elme'luma. falwalad men sama' 'elqaşida māl 'abunu be'atlu kitāb webinu hādī 'elqaşida

וגם אומר מחומד! נביא אל
ואודנו בראשית כל תפילה
בפי אומר ולבי יענני
משקר אתה ועדותך פסולה

faba'ad ma qāla 'elhāyi bemudda kân dexel lilşat qayisbah weğraq. men qayigrag qām qayşiḥ: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד אני פטור מדת מחומד". difnonu şob Şua' kohen bibğdad şob 'elqbuğ māl 'elgeonim weniki medfun wemktub: şob Şua' kohen bejānev 'el Karx.

תרגום

יצחק בן אברהם אבן עזרא נסע לעיראק. כשהגיע לעיראק היה שם חכם גדול שנקרא ר' נתן הבבלי. כשהגיע ר' נתן אצל הח'ליף עמד הח'ליף לקראתו. עמד הקאדי ואמר

לו: 'מול יהודי מלוכלך תעמוד?'. ר' נתן הבבלי נפגע מאוד מאוד, ואמר: 'אילולא בתי (לרבי נתן היתה לו בת יחידה) הייתי מקבל עלי עתה את דת האסלאם והייתי שם קץ (לעניין)'. אמר לו החליף: 'מה שתבקש אני אתן לך פי עשר'. קיבל עליו את דת האסלאם וקראו לו היבתאללה אלכג'דאדי וחיבר חיבורים רבים מאד בתולדות האסלאם ובפילוסופיה. ר' יצחק בן אברהם גם הוא קבל עליו את דת האסלאם אתו. כשקיבל את דת האסלאם הגיעה השמנעה לאביו אברהם אבן עזרא וחיבר את השיר המפורסם בדיוואן שלו הידוע 'על מות לבן'. כששמע הבן את השיר של אביו שלח לו ספר ובו השיר הזה:

וגם אם אומר מחומד! נביא אל
ואודנו בראשית כל תפילה
כפי אומר ולבי יענני
משקר אתה ועדותך פטולה

זמן מה לאחר שאמר זאת נכנס לנהר לשחות וטבע. כשהיה טובע היה קורא 'שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, אני פטור מדת מחומד'
קברו אותו ליד (קבר) יהושע כהן (גדול) בבגדאד. ליד קברי הגאונים. שם קברו וכתוב על המצבה 'ר' יצחק בן אברהם אבן עזרא', ליד יהושע כהן בדרום אֶלְפֶּרֶף (שכונה בגדאד).

הערות

למרות שעיקרו של הסיפור הוא אינפורמציה על יצחק בן אברהם אבן עזרא בכל זאת שזורים בו מוטיבים של הסיפור העממי. התאסלמותו של היבתאללה אלכג'דאדי מתוארת במעמד דרמטי וגם סופו של יצחק בן אברהם הוא תיאור דרמטי, ועל כן יש לראות במסירה זו סיפור עממי. עתה, משנאספו כל הפרטים על יצחק בן אברהם בן עזרא ונאספו כל השירים הידועים כשלו ואף נתפרסמו,²⁰ נראה שסיפור זה יש בו פרטים חדשים על חייו של יצחק ועל נוסח בית של אחד משיריו. בשום מקום לא סופר דבר על מותו ועל מקום קבורתו של יצחק והנה אנו שומעים בפעם הראשונה, מפי יוצא המקום שבו היה יצחק בימיו האחרונים, בבגדאד, שיצחק מת בטביעה ושב אל עמו ודתו בתשובה שלמה. דברו האחרון היה 'שמע ישראל' והוא מת כיהודי ונקבר בבית קברות יהודי בבגדאד ליד קברו של יהושע כהן גדול וליד הגאונים ואף נחרט על מצבתו התואר רב. ברור שאין להפריז בחשיבות ערכם ההיסטורי של

20. ראה יצחק אבן עזרא, שירים, יוצאים לאור על פי כתבי יד וספרי דפוס על-ידי נפתלי בן-מנחם, ירושלים תש"י; ח' שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ"ו, עמ' 277-281; יצחק בן אברהם אבן עזרא, שירים, י"ל על-פי כתבי-יד בצירוף מבוא והערות על-ידי מנחם חיים שמלצר, ניו יורק תשמ"א.

אגדות העם, ברם אין גם לזלזל במסורת מקומית שעברה מדור לדור. מכל מקום לפי מסורת מאוחרת מקהילת בגדאד, שבה חי יצחק באחרית ימיו, יצחק אבן עזרא אכן המיר את דתו בהשפעת ר' נתן הבבלי; ועוד מסתבר ממנה שההמרה היתה מן הפה לחוץ, שהשיר 'ריבוני עלי עזבי ברית אל' שייך למשורר יצחק אבן עזרא ולא לאחרים,²¹ שאת השיר הזה חיבר יצחק ושלחו לאביו אברהם כתגובה על קינותיו,²² שיצחק אבן עזרא חזר ליהדות בבגדאד,²³ ושסופו היה טביעה בנהר ושהוא הובא לקבר ישראל.

סיפור ששי (תחבולה מרבי אברהם אבן עזרא)

אגדה זאת ידועה ומפורסמת והיא התחבולה שעשה ר' אבן עזרא להציל יהודים מטביעה בים.²⁴ תחבולה זו פרסם נ' בן-מנחם והנוסח הנמצא בכתבי-יד בבליים²⁵ וזה בעיקרו לנוסחים הידועים. ואולם החרוז המסיים את התחבולה הזאת בכתבי היד הבבליים שונה לחלוטין מהחרוזים שפרסם בן-מנחם וזה נוסחו:

דרכי הים באוניות
אמר גאון אחינו
אשר בני בריתנו
גוים אשר בתוכינו
בים אשליכם

21. על השיר ונוסחיו השונים ראה בן-מנחם, יצחק אבן-עזרא, עמ' טז, נו-נט; שמלצר, שם, עמ' 147. רק בנוסחנו לא נאמר 'משוגע' אלא 'מחומד', יתר השינויים הם 'משקר' במקום 'מכזב' וכן התוספת 'וגם' שבתחילת הבית. מעניין לציין שציטוטו של שיר זה בקרב יהודי עיראק נזכר במקום אחר. השיר נדפס לראשונה על ידי דוד צמח, משורר וחוקר שירת ספרד, שחי בבגדאד ולאחר מכן עלה לישראל, ב'מזרח ומערב', ה (תר"ץ), עמ' 133. הוא, שהיה בעל כתב יד שוקן 37 ומכרו לשוקן, פרסם את השיר על פי הזכרון, ראה פרטים: בן-מנחם, יצחק אבן עזרא, עמ' נה-נו.
22. על קינותיו של אברהם אבן עזרא על בנו יצחק ראה בן-מנחם, יצחק אבן עזרא, עמ' לו-לט.
23. עובדה בלתי ידועה. וגם אם יש המניחים שהוא חזר ליהדות הרי הם קושרים זאת באירוע שהיה במצרים ושאריו היתה ההמרה בבגדאד, ראה שמלצר, שם, עמ' יא.
24. בן-מנחם, אבן עזרא, עמ' 12-20; 'רצהבי, אוצר יהודי ספרד ה', 1962, עמ' 112-114.
25. בשני כתבי-יד בבליים: האחת בכתב-יד בניהו משנת תקצ"ד (1834) שנכתב על ידי עבדאללה ישועה כליף בעמ' זה/ב והאחת נמצאת בכתב-יד שהיה בידי י"ל זלוטניק ונמצא בו הדף שהיתה בו החידה של ראב"ע על הצלת היהודים. זלוטניק נתן את הדף הזה לנ' בן-מנחם (ראה י"ל זלוטניק, מעשה ירושלמי, ירושלים, תש"ז, עמ' 69), אך אין בן-מנחם מזכיר זאת באגדותיו על הראב"ע.

בשינויי נוסח קטנים נמצא הסיפור גם במסורת שבעל-פה בקרב יהודי עיראק. גם נוסח החרוז המסיים בא בפי המספר (נעים תוויה הנ"ל) בשינויים מועטים:

דרך האניה בים
אמר גאון אחד
אשר בני בריתנו
גוים אשר בתוכנו
בים אשליכם

סיפור שביעי (מעשה ראב"ע)

בספר המוסר העממי 'מסלי אלווקת', הכתוב בערבית-יהודית עיראקית באותיות עבריות, ושיצא לאור בראשית המאה העשרים נמצא סיפור על הראב"ע שאף הוא ידוע, וזה נוסחו:²⁶

רבי אברהם ן' עזרה כאן כתייר עאקל ופהים וקארי. ואסמו כאן משהור, בלאכת אלמסכין ע"ה כאן כתייר קליל אלחץ ומה כאן לו מזאל, וקצה אייאמו בלפקר, וכל שג'לת אלכאן ימסכה מה כאנת תג'י מעו ראס. מן בעד מה כבר בל עמר, ג'א לבאלו פרד שג'לה ומתחייף כיף לם ג'ת לבאלו ימסכו להל כאר. לו יכון יפתח דכאן יביע פקט צנאדיק אל יחטון פיה אלמייתין טרף אל יהוד כאן ג'ו ענדו ישתרון מן כ'צוץ ד'אלך מתחייף כון כאנת וקתה ימסכו להל כאר בידו מן קליל ח'צו אל מה כאן מסאעדו מה כאן מאתו כל האד'ה מן אליהוד אלא קלילין. מע כל ד'אלך מן זוד עקלו כאן קאנע בקסמתו.

תרגום

רבי אברהם אבן עזרא היה נכון מאד וחכם ויודע תורה ושמך מפורסם, אולם המסכן, עליו השלום, היה ביש גדא ולא היה לו מזל וסיים את ימיו בעוני. כל מלאכה שהיה אוהב בה לא היה מצליח בה. כשהזקין עלתה על דעתו מלאכה אחת והיה מצטער שלא עלה על דעתו לאחוז בה (קודם). אם היה פותח חנות למכור רק ארונות-מתים בשביל היהודים היו באים לקנות. ומשום כך הצטער; אילו היה אוהב בזמנו במלאכה זאת, מחוסר המזל שלא היה בעזרו, לא היו מתים יהודים רבים אלא מעטים. עם כל זאת מרוב חכמתו היה מסתפק בחלקו.

26. מנשה יחזקאל מצליח, מסלי אלווקת, ירושלים תרס"א (וכן הדפסות נוספות לאחר מכן בירושלים), עמ' 106.

שלושה סיפורים על ר' אברהם אבן עזרא והרמב"ם שנמסרו בעברית

בין 32 הסיפורים על ר' אברהם אבן עזרא הרשומים בעברית באסעי²⁷ נמצאים חמישה מפי יהודי עיראק. שניים מהם אלא אמירה, או פרפראזה על אמירה, שבשירו של ר' אברהם אבן עזרא. שניים אחרים הם אנקדוטות קצרות, והאחד הוא סיפור קצר. מה שמייחד את הסיפורים הללו הוא שנושאייהם של ארבעה מהם הם הפגישות והיחסים שבין הראב"ע והרמב"ם.²⁷ כאמור, שניים מהם מבוססים על בתים מתוך שיר התלונה של ראב"ע. הראשון מבוסס על הבית:

איגע להצליח ולא אוכל

כי עֲתוֹנֵי כוכבי שָׁמַי

לו אהיה סוחר בתכריכין

לא יִגְעוֹן אישים בכל יָמַי²⁸

זוה לשון הסיפור:

הרמב"ם נולד כאשר הגלגל של המזל היה למעלה. ולהיפך, היתה לידתו של ר' אברהם אבן עזרא: פעם אמר ר' אברהם אבן עזרא לרמב"ם: 'אם הייתי מוכר תכריכים אף אחד לא היה מת'. ענה לו הרמב"ם: 'זה בלתי אפשרי. הרבנים היו מוציאים צו שאפשר לקבור את המת בלי תכריכים (אסעי²⁷ 975 — רשם מוכתר עזרא מפי אליהו שעשוע).

סיפור כזה ידוע, זה מכבר, אך בנוסח זה התשובה הניתנת על-ידי הרמב"ם שונה מן התשובות הניתנות בסיפור שהדפיס נ' בן-מנחם. תשובה זו היא יותר רציונאלית ויאה היא בפיו של הרמב"ם.

אמירה שנייה אף היא מבוססת על בית משיר תלונתו של הראב"ע שכתב:

לו יהיו נרות סחורתי

לא יחשך שמש עדי מותי²⁹

בלשון פרפראזה נאמר על ידי אותו מספר:

אבן עזרא אמר בהתלוננו על מזלו הרע: אם הייתי מוכר נרות היה מתחרה אתי הירח והיה נשאר להאיר כל הלילה ובכל לילה (אסעי²⁷ 924 — רשם מוכתר עזרא מפי אליהו שעשוע).

27. סיפור על הראב"ע והרמב"ם מפי יהודי עיראקי (ר' יצחק יעקב שוחט מארביל) ראה אצל בן-מנחם, אבן עזרא, עמ' 58–59.

28. בן-מנחם, שם, עמ' 13, וראה גם הנ"ל ענייני אבן עזרא, עמ' 137.

29. בן-מנחם, ענייני אבן עזרא, עמ' 132.

לעומת אלה, הסיפורים הבאים, על אף היותם אנקדוטות קצרות, יש בהם מריח ומרוח הסיפור העממי:

סיפור שמיני (אשכים לבית השר)

אסעי" 973 — רשם מוכתר עזרא מפי יחזקאל דנוס

הלך ר' אברהם אבן עזרא לביתו של הרמב"ם. דפק על דלתו ויצאה אשתו של הרמב"ם. ראתה זקן בבגדים קרועים ששואל: 'האם הרמב"ם בביתו?', ענתה לו ברוגז: 'לא! הלך אצל המלך רוכב'. חזר בצהרים, יצאה אליו ואמרה לו: 'הוא שוכב'. לקח גיר וכתב על הדלת:

בבקר ירכב
בצהרים ישכב
ומה יעשה אבן עזרא
אין לו כוכב

גם סיפור זה נפוץ והוא מיוסד על שירו של הראב"ע "אשכים לבית השר":

אשכים לבית השר
אומרים: כבר רכב
אבוא לעת ערב
אומרים: כבר שכב

או יעלה מרכב
או יעלה משכב
אויה לאיש עני
נולד בלי כוכב

האגדה נפוצה גם בנוסחים אחרים ובשרשור אגדות המיוחסות לראב"ע ורש"י.³⁰

סיפור תשיעי (אשתך נתעברה ממני מביאה ראשונה)

אסעי" 999 — רשם מוכתר עזרא מפי יחזקאל דנוס

פעם הלך רבי אברהם בן עזרא לבקר בביתו של הרמב"ם. הוא דפק בדלת והגה יוצאת אשתו של הרמב"ם ושואלת אותו: 'מה רצונך?' אמר:

30. בן-מנחם, שם, עמ' 356-358.

אני מבקש את הרמב"ם.

— הוא יצא.

— לאן?

התרגזה אשת הרמב"ם וסגרה את הדלת בפניו באמרה: 'איך אני יודעת', כי חשבה בלבה: 'זהו ודאי אחד הקבצנים, שבא לבקש נדבה'.

התנהגותה זו של אשת הרמב"ם הרגיזה את אבן עזרא. הוא לקח גיר וכתב על הדלת: אשתך נתעברה ממני מביאה ראשונה.

חזר הרמב"ם הביתה וקרא את הכתוב על הדלת. הוא צחק. אבל בהיכנסו לבית כעס על אשתו על שלא כיבדה את האורח. הוא סיפר לה על חוסר מזלו של רבי אברהם בן עזרא, והסביר לה את הכתוב על הדלת.

סיפור זה בנוי כמתכונת קודמו ואף הוא ידוע. באגדה שהדפיס נ' בן-מנחם מיוחס הסיפור לפגישה בין רבינו תם וראב"ע. אך שם הוא מעיר שיש לסיפור נוסחים אחרים בכתב ובעל-פה ולפיהם הפגישה היתה בין הרמב"ם וראב"ע.³¹ בנוסח חדש שהדפיס בן-מנחם מיוחס הסיפור לפגישה שבין ראב"ע לרש"י.³²

סיפור עשירי (ר' אברהם אבן עזרא והרמב"ם וצרור הכסף)

אסע"י 541 — רשמה סימה גבאי. מפי ג'ויג'ה שאול

רבי אברהם בן עזרא היה יתום מאביו, ואמו עבדה קשה מאוד כדי לפרנס אותו ואת אחיו הקטן. הוא למד תורה בבית-המדרש והיה פקח ונבון מאד. בסופו של דבר גדל והיה רב גדול. הוא היה עוזר הרבה לעניים. כסף אמנם לא היה לו, אבל בהיותו דרשן, נהג לדבר מדי שבוע על ערך הצדקה, ואת כל הכסף הנאסף היה מחלק לעניים. אבל הוא עצמו היה עני מאד והמזל לא האיר לו פנים אף פעם. כמה ששם ידו — לא הצליח. רבי אברהם גדל יחד עם הרמב"ם והם למדו יחד והיו חברים טובים. אך רבי אברהם לא גילה אף פעם לחברו את מצבו הקשה. הרמב"ם שהיה פיקח מאד הרגיש בעצמו בעונו ובחוסר מזלו של ידידו.

רבי אברהם היה נוהג לקנות ולמכור סחורה, אבל יום אחרי הקניה היה מחיר הסחורה יורד. הרמב"ם היה עוזר לו ומייעץ לו, אבל הכול היה לשווא. המזל לא האיר לו פנים. יום אחד החליט הרמב"ם לעזור לידידו בסכום כסף הגון. הוא ידע כי

31. בן מנחם, עמ' 15.

32. בן מנחם, ענייני אבן עזרא, עמ' 356–358.

רבי אברהם לא יקבל עזרא מידו, ולכן לקח צרור כסף והשליך אותו ליד בית ידידו, בדרך לבית הכנסת שאליו היה רבי אברהם נוהג ללכת, ועשה זאת בשעות הבוקר המוקדמות, כשאף אחד אינו משתמש בדרך.

בלילה הזה ישב רבי אברהם בן עזרא וחשב, מה היה אילו הייתי עיוור, ולא הייתי רואה כיצד ללכת. עלי להודות לאלהים שאני פיקח, כי מוטב להיות עני פיקח מעשיר עיוור. בבוקר, בדרך לבית הכנסת, עצם את עיניו ואמר לעצמו, אנסה ללכת בעיניים עצומות, וכך עבר ליד צרור הכסף מבלי שראה אותו. הרמב"ם ראה שאצל ידידו לא נשתנה כלום, והתחיל לשאול אותו בעקיפין: מה מצבו ומה עשה בבוקר. סיפר רבי אברהם, בלילה ישבתי וחשבתי, מה טוב שאיני עיוור ואני יכול ללכת, ובבוקר החלטתי ללכת לבית כנסת כעיוור, הנשען על הקיר.

הבין הרמב"ם שאי אפשר לשנות את גורלו של אדם שנולד בלי מזל. ומסופר שהרמב"ם ורבי אברהם בן עזרא נולדו ביום אחד ובדקה אחת. אבל הרמב"ם נולד כאשר הגלגל של המזל היה למעלה ורבי אברהם כאשר הגלגל ירד למטה.

נוסח קצר של סיפור זה הדפיס נ' בן-מנחם, אלא שנושאו של הסיפור שם אינו על היחסים שבין רמב"ם וראב"ע, אלא בין ראב"ע וידידיו.³³ סיפור זה מנסה ללקט וללכד כמה מסורות וכמה עניינים שבין רמב"ם ובין ראב"ע והסיפור על צרור הכסף אינו אלא אחד מהם.³⁴

33. בן מנחם, אבן עזרא, עמ' 59–60.

34. עם קבלת הגהות מאמרי זה הופיע מאמרה של תמר אלכסנדר הדן בדמותו של הראב"ע לאור

סיפורי העם, ראה T. Alexander, *Hagiography and Biography: Abraham Ibn Ezra as a character in the Hebrew Folktale, Abraham Ibn Ezra and his Age*, Madrid 1990 (ed. F.

Diaz Esteban), pp. 11–16